

Studying the occurrence of Iran's constitutional revolution by historical-adaptive method

Taha Ashayeri^{ID*}

Faculty member of the Department of History and Sociology, Faculty of Social Sciences, University of Mohaghegh Ardabili, Ardebil, Iran

Tahereh Jahanparvar^{ID}

Ph.D. student of Cultural Sociology, Faculty of Social Sciences, Communication and Media, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Tehran, Iran.

Elham hosseinzadeh^{ID}

Ph.D. student of political Sociology, Faculty of Social Sciences, Islamic Azad University, ghom, Iran.

Mohammad Hasan Naderi^{ID}

PhD student in history, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

DOI: 10.22098/cpa.2024.14346.1028

Abstract

Context and Purpose: Revolution is a macro concept and a function of structural-functional factors. The constitutional revolution is, before anything else, a socio-cultural concept that has represented itself in the historical process. The main goal of the research is to study the occurrence of Iran's constitutional revolution from the perspective of Pierre Bourdieu's theoretical field. The current research, by referring to historical works, seeks to understand the historical-sociological roots of the constitutional revolution.

Methodology: The historical research method was the historical data (articles, authored book, translation).

Findings: the results show that cultural factors (mass media, writing industry, modernization of cultural institutions, the emergence of cultural-educational institutions, the collapse of Farah Yazidi Shah); social (social capital, demographic changes, social hangout, social anomie, social corruption, social dissatisfaction); Psychological (radicalization of psychological anomie society, psychological modernization); economic (economic anomie, structural class gap), political (nation-state gap, political structure crisis, political modernization, political anomie and royal tyranny) in the emergence of the constitutional revolution and its occurrence in Iranian society based on the theory of socio-cultural-political field and Bourdieu's psychology has had an impact.

* Corresponding Author: t.ashayeri@uma.ac.ir <https://orcid.org/0009-0005-6978-8224>

How to Cite: Ashairi, T., Jahanparvar, T., hosseinzadeh, E., Naderi, M.H., (2024). Studying the occurrence of Iran's constitutional revolution by historical-adaptive method. *Comparative Public Administration Quarterly*, Volume2 (Issue2), PP 99-137. doi:10.22098/cpa.2024.14346.1028.

Conclusion: In general, this revolution has happened culturally under the influence of (individual) agency and socially under the influence of (macro) structure centered on law and political-cultural order.

Keywords: constitutional revolution, cultural anomie, cultural capital, comparative-historical method

Extended abstract

Introduction

The term "revolution" is derived from the late Latin word *revolutio* (Taylor, 1984: 1). Karjesi defines the term revolution in three words as "sudden comprehensive change" (Karjesi, 1994: 6) and Huntington defines revolution as "a rapid, fundamental and violent internal change in the dominant values and myths of a society about political institutions, social structure and activities and policies. They know leadership and governance. Kanz considers the revolution to have two components: "the fall of an old system through illegal means (for example, non-elections) and its replacement with a new system and an effort to create a political, social and economic order" (Katz, 2001: 5). Revolution is a social phenomenon that rarely happens compared to other social events; That is, it is a rare moment in the life of humanity and usually unpredictable. when, where and how and with what consequences it will happen; It is not clear enough to be able to study its causes and process before starting. For this reason, revolutions in the world are analyzed and explained after they happen (Yazdakhasi et al., 2017: 2). The political systems ruling Iran from the ancient times to the modern times have faced many transformations, the purpose and causes of which are religious, political, economic, and psychological. During the last two thousand years, several dynasties have ruled over Iran, but none of them has had as much weight in social developments as the constitutional revolution. The constitutional revolution is important from the perspective of the reformist thinking and developmentalism of Iranians, that is, the legalism of the society. The constitutional revolution has historical importance due to the attention to the issue of law with the aim of threatening the power of the political system of that time for the first time in the socio-political history of Iran. A society that has spent a long history with the imperial system and sultanism, at one point in history, the rule of law becomes the priority of the political system. The law is proposed for the first time in the history of Iran and seeks to limit and structure the actions, thoughts and thoughts of Iranian rulers and kings. Thus, the main goal of this movement has been a more

important issue in legalizing and ordering chaos and anarchist motives, that is, law. For the first time, the constitutional revolution achieved lofty and valuable goals such as the law, regulating the budget, limiting the power of the king, princes and courtiers, establishing and generalizing new schools, accepting freedom of speech, opposing the censorship of publications, forming a national government and realizing national sovereignty, repelling internal tyranny and The rule of foreign colonialism and in general the security, law, nationality of the homeland, freedom, material progress, government reform, democracy, republicanism and constitutionalism (Tajik, ۲۰۰۳: 82) turns it into a social demand in the history of Iranian society and the society is on the path of political modernization. (in the first place) and social and economic modernization (in the second place). The constitutional revolution is one of the first constitutionalist movements of eastern societies at the beginning of the 20th century, which took place outside the scope of the classical revolution, and its purpose was to limit the power of the government, consolidate the power of the law, and stabilize the civil rights of the citizens (Mamar,2007: 191), which started around 1275 Sh. The year of the death of Naser al-Din Shah and the accession of Mozaffar al-Din Shah Qajar to the year 1304; which is the beginning of Reza Khan's reign, continues (Guderzai, 2015: 31). With a little tolerance, the beginning of the mobilization phase in the constitutional revolution can be seen as the hanging of sugar merchants. After this incident, the process of mobilizing revolutionary groups (intellectuals, clerics and marketers) in protest against the social, political, economic and cultural conditions of the country began in the form of mass migration and sit-in. The first stage ended with the government's promises to fulfill the demands of the revolutionaries, but after a few months of delay in the implementation of the revolutionaries' demands, the second stage of the mobilization process began in a broader way than the first stage, and finally the political power of the government, against the social power of the constitutionalists, was able to He lost his resistance and in August 1258. With the issuance of the constitutional decree by Muzaffaruddin Shah, the revolutionary mobilization of constitutionalists achieved victory (Kermani, 1967: 310 and Kasravi, 1970: 118). In Iran, the constitutional phenomenon is one of the most important historical moments and one of the most readable chapters of contemporary history. The constitution is one of the important milestones in our history where three currents met.

Sometimes they built together and sometimes they clashed, and the story of the constitution is the process of familiarity and alienation, agreement and conflict, alliance and separation, and their hidden and open rivalries: first- the flow of religious people, the institution of the domain and religious scholars, authorities and Shiite clerics, second- The stream of politics, the institution of the government, and thirdly, the stream of libertarianism and new educated people (Forastkhah, 2008: 329). This revolution, which is considered one of the turning points of the contemporary history of Iran, like every historical phenomenon, has a beginning and an end, and the distance between this beginning and the end is the political-social changes and the transfer of power in this period, which forms its history (Bigdali , 2006: 18). During this period, Iranian society still had all the characteristics and sociological characteristics of a traditional society. The political rule was in the form of tyranny and ancient Iranian. This struggle is one of the biggest and most amazing events in the history of Iran and it is a turning point in the political-social life of the Iranian people (Guderzai, 2015: 108). The works of writers such as Fasat Shirazi (Al-Ajam), Malik al-Mutaklamin, Abdul Rahim Talebov, Zainul Abdin Maraghei, Adib Peshawari, Seyyed Ashrafuddin Gilani, Abul Qasem Aref, Mirzadeh Eshghi, Farkhi Yazdi, Malek al-Shaarai Bahar, Moed al-Salam (Habal al-Matin), Seyyed Hassan Tafizadeh (Kavah) , Kazemzadeh (Iranshahr), Mahmoud Afshar (Aindeh) are considered as the pioneers of the constitutional revolution (Ashraf, 2015: 206). In this way, the society has risen from the world of tradition in an uncertain direction and by changing the ruling political system, it invites the society to better conditions than the current situation. This movement was started to make the sovereign power conditional, to establish freedom and the rule of law, and to consolidate these ideals and solve their problems, it continued for several years in Iran, in the first stage with the signing of the constitutional decree by Muzaffar al-Din Shah Qajar on 14 August 1285 AH. It led to the constitutional revolution and continued until the era of Mohammad Ali Shah Qajar to transform the authoritarian government into a constitutional government and led to the formation of the National Council and the approval of the first constitution of Iran. With the approval of this historical document, the historical and ancient government of Iran started a great change and transformation in terms of the form of government and the way of exercising sovereignty, and the government of the absolute monarchy

turned into a democratic government based on the constitution. In a sense, the first spark of the end of the society of the kingdom of Iran and the beginning of a legal society under the command of a policy based on the collective will of the nation was struck. Macro social phenomena, including the constitutional revolution, as a manifestation of historical events, have been analyzed and investigated in the opinions and thoughts of thinkers, researchers and commentators, but this issue still needs to be studied in order to reach the common focus of the works made about the general and general causes of this revolution. . The time interval of studies, individual tastes, research specializations and other things, all have been effective in increasing this focal point of the constitutional revolution. The existing writings about the constitutional revolution, despite rich and valuable historical information, require sociological analysis. Considering the importance of this revolution and the extent of its wide influence in the political, social, economic and intellectual-cultural dimensions of Iran, the reasons for the occurrence of the constitutional revolution in Iran need to be studied and investigated with a historical-sociological approach.

Results:

Revolutions are a collective, processual, structural-functional phenomenon, and its roots go back to social disorganization at the level of the socio-political system. The constitutional revolution in 1285 AH was, in a sense, the first spark of the end of the society of the kingdom of Iran and the beginning of a legal society under the command of politics based on the collective will of the nation. At one point in history, society reached a relative understanding under the title of law and governance, in which governance is monitored by law. Based on this, we can look at the constitutional revolution from two points of view: 1. Agential attitude (bottom-up) and 2. Structure-oriented attitude (top-down). In the first dimension, the influence of civil society in the emergence of social and political change fields at the macro levels and in the second dimension, the power system, decision makers and politicians or rulers, the platforms of revolution and collapse or transition to the next model are considered. According to Giddens, there is a two-way interaction that complements the process of revolution. The macro-level role of the political system is accelerating and helping the goals and ideals of the public sphere, which are called agency. The constitutional revolution in Iran was the first modern revolution that thought more about national interests and in which the law entered the

society for the first time in a modern way to control and monitor the political behavior of individuals in the field of implementation and management. With the word law, the revolution changed the political system from a god-divine state to a common-worldly issue, which means that it can be criticized, controlled and questioned; In this way, governance was realized for the first time in politics to target the first and most important pillar of politics, namely the law. The society's view of the conditional issue in order to investigate its full causes requires analysis and categorization. The sociological-historical study of the constitutional revolution can be considered in order to answer the question of how far the scientific works published in the period of 1377-1400 have commented on this category. The general results show that the constitutional revolution is receiving serious attention from two general levels, i.e. the macro level and the micro level that provided the ground for it. Each of the levels played a different role, but both of them unintentionally set the same goal, and that was the occurrence of revolution, although in the macro structure, this revolution became an unintentional matter, that is, they caused a revolution, with their own actions and behaviors. They gave more strength and energy, which in interaction with the goals of the lower levels, was placed in the direction of convergence and caused the lower levels, i.e. social, to consider the revolution as a new thing and one of the main goals of the movement. According to Bourdieu's theory, the social field has a final structure and strategy that directs the actors. In this field, along with social, economic and cultural capital, a political capital is also created, it relies on the support of the aforementioned capitals and helps to reproduce capitals in a field cycle. In the field lies the issue of symbolic violence, its task is to control the lower strata and layers through cultural, educational, political and administrative mechanisms, so that this law is embedded in the macro level of the political system. When the macro levels feel threatened by the middle and micro levels, their social tastes move in the direction of disunity and threaten power, and accordingly the existing distance and inequality is justified in some way. The political power of the elite results. Bourdieu believes that the field is the field of historical, structured and hierarchical interaction in which the action of social actors is formed. This field and systematic framework results in the struggle of activists over desirable interests, gaining power and social status. Exploring the structure and system of the constitutional revolution also shows that homogeneous actions in the micro and macro

spheres have contributed to the occurrence of the constitutional revolution in proportion to each other. If the changes in the world system and the movement towards the new world system on the one hand, and the chaotic social, economic and political context inside Iran, on the other hand, provided the field of change.

At the micro level, by examining the action of the micro to the macro and paying attention to history from a bottom-up perspective, significant components in the emergence of the constitutional revolution can be deduced. The social capitals of the text of the society, including religious cohesion, market cohesion and traditional cohesion, had created a homogenous fabric in the public arena and had created a converging group together. The emergence and development of mass media, including written media and educational and cultural institutions, had helped to expand knowledge and awareness and change the perspective of the public compared to previous periods. On the other hand, demographic changes such as the increase of urban population and population movement and migration were the basis of social changes. The creation of some public institutions of social hangouts and the modernization and transformation of institutions were also effective in this field and pushed the conditions to a direction where both the elite activists and the general public, as the agency of choice, face different conditions or, according to Bourdieu, a new field. Moreover, the design of transformative discourse, the explanation of new ideas, thoughts and opinions and the new perception of modern ideas is the manifestation of this point. Psychological renewal and the increase of political knowledge and awareness at the level of popular elites, on the one hand, and social dissatisfaction arising from increasing economic and social pressures on the people and socio-cultural conflicts, had created the platforms for change.

At the macro level, the representation of the effective components in the constitutional revolution from a top-down perspective and the investigation of the role of the structure in this phenomenon can be considered. The emergence of multiple structural gaps, including the class structural gap, the conflict between the government and the nation, and relative deprivation were among the most important causes that played an effective role in the emergence of the constitutional revolution. The components, each of which led to an increase in the distance between the government and the nation. Economic disorder, new economic developments and incompatible platforms with the

traditional economy, decline in production prosperity, inflation and lack of economic control were other things that had shaken the country's economic structure. The lack of political stability with the increase in the confusion of the court and the government and the lack of political authority threatened the psychological anomie of the Qajar kings in the path of development and the crisis of the legitimacy of the Qajar government. Among the other important components in this chapter were structural corruption in various social and financial dimensions and the corruption of statesmen, which, while affecting the two-way interactions between the government and the nation, psychological imbalance in the ruling system, political mistrust, limited social security and reduced political participation. followed The foreign crisis is also one of the important factors affecting this historical period. The increasing involvement of foreign forces, external structural pressures, political developments in the neighbors and the change of the new world system had created special conditions. At the political level, the Qajar government was an autocratic government with an inefficient structure in crisis, which had presented a disordered system with a decentralized kinship structure and the leadership of princes in different parts of the country. This structure was unsuccessful in adapting to the needs of the day and the needs of the modern economy in the face of the new global developments and the rapid increase in the volume of imports and exports and the lack of response of the Iranian economy to the needs of the modern economy. The competition between England and Russia and the serious competition of the hegemonic powers in Iran had affected the micro and macro structures. England was showing strength in the south and north of Russia, and Iran was under the influence of the world game. The developments of constitutionalism in other countries such as Ottoman, Russia, expressed new paradigms for change, which exposed Iran to this development as well. However, the examination of the above components shows that the traditional structure and economy and society, accustomed to the tyranny of the Qajar government in the previous style, were ready for transformation. This development, with the signing of the constitutional decree on 13 August 1285 equal to 14 Jumadi al-Thani 1324, marked a new page in the contemporary history of Iran.

مطالعه وقوع انقلاب مشروطه ایران به روش تاریخی-تطبیقی

طاها عشایری ^{ID}*

عضو هیئت علمی گروه تاریخ و جامعه‌شناسی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران.

طاهره جهان پرور ^{ID}

دانشجوی دکترای جامعه‌شناسی فرهنگی دانشکده علوم اجتماعی ارتباطات و رسانه دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران.

الهام حسین زاده ^{ID}

دانشجوی دکترای جامعه‌شناسی سیاسی دانشکده علوم؛ دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم، ایران.

محمد حسن نادری ^{ID}

دانشجوی دکتری تاریخ، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۱۱

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۶/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۲۸

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۹۹-۱۳۷

چکیده

زمینه و هدف: انقلاب مفهومی کلان و تابعی از عوامل ساختاری-عاملیتی است. انقلاب مشروطه قبل از هر چیزی، یک مفهومی فرهنگی-اجتماعی بوده که در فرایند تاریخی خود را بازنمایی کرده است. هدف اصلی پژوهش مطالعه وقوع انقلاب مشروطه ایران از منظر میدان نظری پیربورديو است. پژوهش حاضر، با مراجعه به آثار تاریخی در پی فهم ریشه‌های تاریخی-جامعه‌شناختی انقلاب مشروطه است. **روش‌شناسی:** روش تحقیق از نوع تاریخی، ابزار آن داده‌های تاریخی (مقالات، کتاب تألیفی، ترجمه) بوده است.

یافته‌ها: بر این اساس نتایج نشان می‌دهد که عوامل فرهنگی (رسانه‌های جمعی، صنعت نوشتار، نوسازی نهادهای فرهنگی، ظهور نهاد آموزشی-فرهنگی، فروپاشی فره ایزدی شاه؛ اجتماعی) سرمایه اجتماعی، تحولات جمعیتی، پا گرفتن پاتوق اجتماعی، آنومی اجتماعی، فساد اجتماعی، نارضایتی اجتماعی؛ روانی (رادیکال شدن جامعه آنومی روانی، نوسازی روانی)؛ اقتصادی (آنومی اقتصادی، شکاف ساختاری طبقاتی)، سیاسی (شکاف دولت-ملت، بحران ساختار سیاسی، نوسازی سیاسی، آنومی سیاسی و استبداد شاهی) در ظهور انقلاب مشروطه و وقوع آن در جامعه ایرانی بر مبنای نظریه میدان اجتماعی-فرهنگی-سیاسی و روانی بورديو تأثیر داشته است.

نتیجه‌گیری: به‌طور کلی این انقلاب از لحاظ فرهنگی تحت تأثیر عاملیت (فردی) و از لحاظ اجتماعی تحت تأثیر ساختار (کلان) با محوریت قانون و نظم سیاسی-فرهنگی اتفاق افتاده است.

* نویسنده مسئول: t.ashayeri@uma.ac.ir

فصلنامه مدیریت دولتی تطبیقی | سال دوم | دوره ۲ | شماره ۲
کلیدواژه‌ها: انقلاب مشروطه، آنومی فرهنگی، سرمایه فرهنگی، روش تطبیقی-تاریخی

مقدمه

واژه انقلاب از نظر لغوی، Revolution برگرفته از واژه برساخته لاتینی متأخر انقلاب^۱ است (تیلور، ۱۹۸۴: ۱) کرجسی واژه انقلاب را در سه کلمه «تغییر ناگهانی جامع»^۲ (کرجسی، ۱۹۹۴: ۶) و هانتینگتون، انقلاب را «یک تغییر سریع، اساسی و خشونت‌آمیز داخلی در ارزش‌ها و اسطوره‌های مسلط یک جامعه درباره نهادهای سیاسی، ساختار اجتماعی و فعالیت و سیاست‌های رهبری و حکومت» می‌داند. کانز، انقلاب را دارای دو جزء «سقوط یک نظام کهنه از طریق ابزار غیرقانونی (مثلاً غیر انتخابات) و جابجایی آن با یک نظام جدید و تلاش برای ایجاد یک نظم سیاسی، اجتماعی و اقتصادی» می‌داند (کاتز، ۲۰۰۱: ۵). انقلاب پدیده‌ای اجتماعی است که نسبت به دیگر رویدادهای اجتماعی به‌ندرت روی می‌دهد؛ یعنی لحظه‌ای نادر در زندگی بشریت و معمولاً غیرقابل پیش‌بینی است. اینکه چه زمانی، کجا و چگونه و با چه پیامدهایی به وقوع خواهد پیوست؛ چندان مشخص نیست تا بتوان قبل از آغاز، علل و فرآیند آن را مطالعه نمود. به همین علت انقلاب‌ها در جهان پس‌ازآنکه به وقوع می‌پیوندند، مورد تحلیل و تبیین قرار می‌گیرند (یزدخواستی و همکاران، ۱۳۸۷: ۲). نظام‌های سیاسی حاکم بر ایران از زمان باستان تا دوران معاصر با دگرگونی‌های زیادی مواجه بوده که هدف و علل مختلفی اعم دینی، سیاسی، اقتصادی و روان‌شناختی در پستوهای ذهنی کنشگران تاریخی آن نهفته است. طی دو هزار سال اخیر سلسله‌های متعددی بر ایران حکمرانی کرده‌اند، اما هیچ‌کدام به اندازه انقلاب مشروطه وزن مهمی در تحولات اجتماعی نداشته است. انقلاب مشروطه از بُعد تفکر اصلاحی و توسعه‌گرایی ایرانیان یعنی قانون‌گرایی جامعه حائز اهمیت است. انقلاب مشروطه به دلیل توجه به مسئله قانون با هدف تهدید قدرت نظام سیاسی آن زمان اولین بار در تاریخ سیاسی-اجتماعی ایران، اهمیت تاریخی دارد. جامعه‌ای که سیر تاریخی طولانی با نظام شاهنشاهی و سلطانیسم سپری نموده، در یک مقطع از تاریخ، حکومت قانون اولویت نظام سیاسی می‌شود. قانون اولین بار در تاریخ ایران مطرح و در پی محدود کردن و ساختار بندی کنش، اندیشه و افکار حاکمان و شاهان ایرانی است. به این ترتیب هدف اصلی این نهضت، مسئله مهم‌تری در قانونمند کردن و نظم بخشیدن به هرج و مرج و انگیزه‌های آنارشیستی یعنی قانون، بوده است. انقلاب مشروطه برای اولین بار اهداف

¹ Revolution

² Seeping dramatic change

متعالی و ارزشمندی مانند قانون، تنظیم بودجه، تحدید قدرت شاه، شاهزادگان و درباریان، ایجاد و تعمیم مدارس جدید، پذیرش آزادی بیان، مخالفت با سانسور نشریات، تشکیل دولت ملی و تحقق حاکمیت ملی، دفع استبداد داخلی و سلطه استعمار خارجی و به طور کلی امنیت، قانون، ملیت وطن، آزادی، پیشرفت مادی، اصلاح حکومت، دموکراسی، جمهوریت و مشروطیت (تاجیک، ۱۳۸۲: ۸۲) را در تاریخ جامعه ایرانی به یک مطالبه اجتماعی تبدیل می‌کند و جامعه را در مسیر نوسازی سیاسی (در وهله اول) و نوسازی اجتماعی و اقتصادی (در مرتبه دوم) قرار می‌دهد. انقلاب مشروطه، از نخستین جنبش‌های مشروطه‌خواهی جوامع شرقی در آغاز قرن بیستم است که خارج از حوزه انقلاب کلاسیک به وقوع پیوسته و هدفش تحدید قدرت حکومت، تحکیم قدرت قانون و تثبیت حقوق مدنی شهروندان بود (معمار، ۱۳۸۶: ۱۹۱) که از حدود سال ۱۲۷۵ ش. سال مرگ ناصرالدین شاه و روی کار آمدن مظفرالدین شاه قاجار آغاز و تا حدود سال ۱۳۰۴ ش؛ که آغاز سلطنت رضاخان است، ادامه می‌یابد (گودرزی، ۱۳۸۵: ۳۱). با کمی تساهل می‌توان آغاز مرحله بسیج‌گرایی در انقلاب مشروطه را به چوب بسته شدن تجار قند دانست. پس‌از این واقعه، فرایند بسیج گروه‌های انقلابی (روشنفکران، روحانیان و بازاریان) در اعتراض به اوضاع اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی کشور در قالب کنش جمعی مهاجرت و تحصن آغاز شد. مرحله اول با وعده‌های دولت برای انجام خواسته‌های انقلابیون پایان یافت، اما پس از گذشت چند ماه تأخیر در اجرایی شدن مطالبات انقلابیون، دومین مرحله از فرایند بسیج به شکلی گسترده‌تر از مرحله اول شروع و در نهایت قدرت سیاسی حکومت، در برابر قدرت اجتماعی مشروطه‌خواهان، توان مقاومتش را از دست داد و در مرداد ۱۲۵۸ ش. با صدور فرمان مشروطه از سوی مظفرالدین شاه، بسیج انقلابی مشروطه‌خواهان به پیروزی رسید (کرمانی، ۱۳۴۶: ۳۱۰ و کسروی، ۱۳۴۹: ۱۱۸). ایران، پدیده مشروطه یکی از مهم‌ترین برهه‌ها و بزنگاه‌های تاریخی و از خواندنی‌ترین فصول تاریخ معاصر است. مشروطه از سربندهای مهم تاریخ ماست که در آن سه جریان با هم دیدار کردند. گه‌گی با هم ساختند و گه‌گی بر هم تاختند و داستان مشروطه، روند آشنایی و بیگانگی، توافق و تعارض، ائتلاف و جدایی و رقابت‌های پنهان و آشکار آن‌هاست: اول - جریان مذهبی‌ها، نهاد حوزه و علمای دین، مراجع و روحانیون شیعی، دوم - جریان سیاست، نهاد دولت و سوم - جریان آزادیخواهی و تحصیل‌کردگان جدید (فراستخواه، ۱۳۸۸: ۳۲۹). این انقلاب که یکی از نقاط عطف تاریخ

معاصر ایران تلقی می‌شود، همچون هر پدیده تاریخی، سرآغاز و سرانجامی دارد که فاصله میان این آغاز و انجام، تغییرات سیاسی - اجتماعی و دست‌به‌دست شدن قدرت در این دوره است که تاریخ آن را تشکیل می‌دهد (بیگدلی، ۱۳۸۵: ۱۸). در این دوران، جامعه ایران، هنوز تمامی خصوصیات و ویژگی جامعه‌شناختی یک جامعه سنتی را دارا بود. حاکمیت سیاسی به شکل استبداد و کهن‌سال ایرانی بود. این مبارزات یکی از بزرگ‌ترین و شگفت‌انگیزترین رخدادهای تاریخ ایران و به‌منزله نقطه عطفی در زندگی سیاسی - اجتماعی مردم ایران است (گودرزی، ۱۳۸۵: ۱۰۸). آثار نویسندگانی از جمله فرصت شیرازی (العجم)، ملک المتکلمین، عبدالرحیم طالبوف، زین‌العابدین مراغه‌ای، ادیب پیشاوری، سید اشرف‌الدین گیلانی، ابوالقاسم عارف، میرزاده عشقی، فرخی یزدی، ملک‌الشعرا بهار، مؤد السلام (حبل‌المتین)، سید حسن تفی زاده (کاهه)، کاظم‌زاده (ایران‌شهر)، محمود افشار (آینده) به‌عنوان پیش‌تاز انقلاب مشروطه محسوب می‌شوند (اشرف، ۱۳۹۵: ۲۰۶). به‌این ترتیب، جامعه از دنیای سنت به جهتی نامتعیین، خیز برداشته و با تغییر نظام سیاسی حاکم، جامعه را به سمت شرایطی بهتر از وضع فعلی دعوت می‌کند. این جنبش برای مشروط کردن قدرت حاکمیت، تأسیس آزادی و حکومت قانون آغاز و برای تثبیت این آرمان‌ها و رفع مشکلات آن‌ها به مدت چند سال در ایران ادامه پیدا کرد که در مرحله اول با امضای فرمان مشروطه به دست مظفرالدین شاه قاجار در ۱۴ مرداد ۱۲۸۵ ه.ش به انقلاب مشروطه منجر شد و تا دوره محمدعلی شاه قاجار برای تبدیل حکومت استبدادی به حکومت مشروطه ادامه یافت و منجر به تشکیل مجلس شورای ملی و تصویب نخستین قانون اساسی کشور ایران گردید. تصویب این سند تاریخی، دولت تاریخی و کهن ایران از نظر شکل حکومت و شیوه اعمال حاکمیت تغییر و تحول بزرگی را آغاز کرد و دولت پادشاهی مطلقه^۱ به دولت دموکراسی مبتنی بر قانون اساسی^۲ مبدل شد. به تعبیری اولین جرعه پایان جامعه پادشاهی ایران و آغاز جامعه‌ای قانونی و تحت فرمان سیاست مبتنی بر خواست جمعی ملت، زده شد. پدیده‌های اجتماعی کلان از جمله انقلاب مشروطه، به‌مثابه نمودی از وقایع تاریخی، در آراء و افکار متفکران، پژوهشگران و مفسران مورد تحلیل و بررسی بوده اما همچنان این مسئله نیازمند مطالعه در جهت دستیابی به کانون اشتراک آثار صورت گرفته درباره علل عام و کلی این انقلاب

1. Absolute monarchy

2. Constitutional democracy

است. فاصله زمانی مطالعات، سلیق فردی، تخصص‌های پژوهشی و سایر موارد، همه در افزایش این کانون محوری انقلاب مشروطه مؤثر بوده است. نوشتارهای موجود در باب انقلاب مشروطه با وجود اطلاعات غنی تاریخی و ارزشمند، نیازمند تحلیل‌های جامعه‌شناختی است. با توجه به اهمیت این انقلاب و میزان تأثیرگذاری گسترده آن در ابعاد سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فکری - فرهنگی ایران، دلایل وقوع انقلاب مشروطه ایران نیازمند مطالعه و بررسی با رویکرد تاریخی-جامعه‌شناختی است. بر این اساس هدف اصلی مطالعه حاضر به شرح ذیل است:

هدف اصلی: مطالعه عوامل فرهنگی-اجتماعی مؤثر بر وقوع انقلاب مشروطه ایران

مبانی و چارچوب‌های نظری

انقلاب: انقلاب به معنی یک تغییر خیلی مهم و ناگهانی در توزیع ثروت و موقعیت اجتماعی است (استون، ۱۹۶۶: ۱۵۹؛ هانتز، ۱۹۴۰ و نیومان، ۱۹۴۹: ۳۳۳) به‌زعم برینگتون مور، انقلاب تحولی خشونت‌آمیز است که بخش فراوانی از مردم را درگیر ساخته و باعث دگرگونی در ساختار حکومت می‌شود (شایان مهر، ۱۳۷۷: ۲۶۱). از نگاه کرین انقلاب جانشینی ناگهانی و شدید گروه مدعای حکومت (روبهان) به جای متصدیان سیاسی جامعه (شیران) است (کرین برینتون، ۱۹۳۸: ۲).

مشروطه: واژه مشروطه معادل (کنستیتوشنالیزم) انگلیسی به معنای حکومتی بر اساس قانون و سیستم نمایندگی هست. واژه دولت مشروطه از فعل *To constitute* (تشکیل‌دادن و بنیادگذاشتن) می‌آید که از ریشه لاتین *Constituel* گرفته شده است. از نظر لغوی، آنچه بر پا داشته، تشکیل و تأسیس می‌شود و در نتیجه می‌توان به محتوای آنچه تشکیل و تأسیس شده است، به عنوان اساس و مبنا اشاره کرد (آدمیت، ۱۳۴۰: ۶۶) حکومت مشروطه نوعی حکومت است که در آن وضع قوانین به عهده مجلس یا مجلسین (شورا و سنا) باشد و دولت مجری آن قوانین محسوب می‌گردد (دهخدا، ۱۳۷۷: ۱۸۴۹۹).

انقلاب مشروطه: واژه مشروطیت در ایران به حکومتی اطلاق می‌شود که پس از انقلاب ۱۲۸۵ ه.ش؛ و مبتنی بر پارلمان و قانون شکل گرفت. این مبارزات که در تاریخ ۱۴ ذی‌القعدة ۱۳۲۴ ه.ق (۱۴ مرداد ۱۲۸۵) منجر به امضای قانون اساسی مشروطیت ایران توسط مظفرالدین شاه قاجار و مدتی بعد پس از دوران استبداد صغیر، محمدعلی شاه

پادشاه مستبد قاجار از پادشاهی خلع و پسر دوازدهساله‌اش، احمد میرزا به پادشاهی انتخاب و به این ترتیب، مشروطه در ایران مستقر شد (گودرزی، ۱۳۸۵: ۱۰۸).

مروری بر مطالعات تجربی مشروطه ایرانی

جدول ۱: مطالعات تجربی مشروطه ایرانی

عنوان پژوهش	روش	هدف	سال	نویسندگان
تحلیل گفتمان روایت جنبش مشروطه در کتاب‌های درسی تاریخ	کارکردگرایی	تحلیل گفتمان و محتوا	1394	حمید آزاد و امین تریان
تشریح دلایل وقوع نهضت مشروطه، اهداف آن و دلایل ناکامی آن	کارکردگرایی	تحلیل تاریخی و انطباقی	1394	امیر خوشحال و فریدون شایسته
نظریه جانسون و انقلاب مشروطه	کارکردگرایی	تطبیقی تاریخی	1393	خالقی و بقایی
تحلیل جامعه‌شناختی از منافع گروه‌های انقلابی در انقلاب مشروطه	تحلیل کارکرد	روش توصیفی تحلیلی	1392	فرهادی و همکاران
تأثیر مسجد در انقلاب مشروطیت ایران	جامعه‌شناسی تاریخی	روش تحلیل اسناد تاریخی و قیاسی	1392	علی صوفی و همکاران
نقش بحران‌های اجتماعی در ماهیت دولت در دوران پس از صدور فرمان مشروطیت در ایران	تحلیل ساختار و عاملیت	روش تاریخی موردی در چارچوب منطق قیاسی - قانونی داده‌ها و تحلیل تبیینی	1391	خادمیان و ناطقی
بررسی عوامل ظهور و افول انقلاب مشروطه در ایران	تحلیلی استنادی	تبیینی تاریخی	1390	صفری نژاد
اقتدارگرایی ایرانی در عهد قاجار	تحلیل تطبیقی	تحلیل جامعه‌شناسی توسعه	1390	سریع القلم
تبیین جامعه‌شناختی شکل‌گیری دولت مطلقه مدرن در ایران	جامعه‌شناختی تاریخی	تبیینی تطبیقی	1388	آزاد ارمکی و نصرتی نژاد
آسیب‌شناسی جنبش مشروطیت	جامعه‌شناختی - تاریخی	آسیب‌شناسی - تطبیقی	1387	یزد خواستی و اسماعیلی

مشروطه و جمهوری	تحلیل تعادل و همبستگی اجتماعی	تحلیلی تبیینی	1383	ملائی توانی
ایران بین دو انقلاب	تعمیم جزء بر کل تبیین ساختار اجتماعی سیاسی	تحلیل جامعه‌شناسی سیاسی تاریخی	1377	یرواند آبراهامیان
در کشاکش مشروطه و استبداد	تحلیل تطبیقی	تبیینی تاریخی	1400	علی احمدی‌خواه
انقلاب و مشروطیت در امپراتوری عثمانی و ایران	تحلیل ساختار و جهان نظام	تطبیقی تاریخی	1390	نادر سهرابی
زبان و ناسازها در سخن مشروطه	تحلیل ساختار- عاملیت	تحلیل اسنادی		عباس حیدری‌بهنوئی
مشروطه ایرانی	زیرساخت‌های زبانی و ذهنی و تاریخی ایرانیان	تقلیل و تطبیق دادن‌ها مفهوم مشروطه	1387	ماشالله آجودانی
کتاب مجاهدان مشروطه	عاملیت‌گرا	این کتاب پدیده مجاهدان مشروطه را بررسی می‌کند - اسنادی	1388	سهراب یزدانی
کتاب انقلاب مشروطه ایران	شامل هفت مقاله از مدخل «انقلاب مشروطیت» دانشنامه ایرانیکا	اسنادی تاریخی تطبیقی	1394	ونسا مارتین
مقاومت شکننده (تاریخ تحولات اجتماعی ایران)	تبیین ساختاری	تحلیل جامعه‌شناسی تاریخی	1378	جان فوران

رهیافت‌های تبیینی انقلاب‌های اجتماعی

نظریه‌های خشونت عمومی: این نظریه که به سه رویکرد تقسیم می‌شود. رویکرد روان‌شناختی: توسط دیویس و تدرابرتگر: آگاهی مردم از ناکامی‌های خود عامل پرخاشگری و شورش جمعی است. رویکرد جامعه‌شناختی توسعه: اسلمسر و جانسون: به جای تأکید بر نارضایتی مردم، به بررسی نهادهای اجتماعی و تعادل در نظام‌های فرعی جامعه می‌پرداختند. رویکرد ترکیبی: هانتینگتون: مدرنیزاسیون به عدم توازن نهادی منجر می‌شود؛ چراکه رشد آموزشی و اقتصادی ناشی از مدرنیزاسیون تمایل مردم را به مشارکت در سیاست به سرعت افزایش می‌دهد به طوری که نهادهای سیاسی نمی‌توانند به همان سرعت خود را

برای انطباق با این تمایل تغییر دهند. این شکاف میان تمایل مردم به تغییر و تغییرات ناکافی در نهادهای سیاسی، انتظارات برآورده نشده را در قلمرو حیات سیاسی پدید خواهد آورد که به نوبه خود می‌تواند به شورش، تمرد و انقلاب منجر شود (بهرامی کمیل، ۱۳۸۵: ۵۷).

نظریه‌های ساختاری: در تبیین ساختاری، ساختار ویژگی پایداری است که اجزا را با هم مرتبط می‌کند. این نظریه، نقطه تمرکز تحلیل خود را بر فشارهای بین‌المللی، جامعه دهقانی، نیروهای نظامی و رفتار نخبگان قرار داده‌اند (گلدستون، ۱۹۸۰: ۴۳۵). اندیشمندان این نسل از دیدگاه جفری پیج^۱، آلن کی^۲، آیزنشتات^۳ و تدا اسکاچپول^۴ متأثر هستند (فوران، ۱۹۹۳: ۱). برای وقوع انقلاب باید شرایط ساختاری (ساختار دهقانی) ویژه‌ای مقدم بر فشارها یا تحولات اجتماعی و بین‌المللی وجود داشته باشد (منوچهری، ۱۳۸۰: ۲).

نظریه ماتریالیسم تاریخی: مارکس با در نظر گرفتن اصول مادی‌گرایی دیالکتیک خود، در مورد جوامع انسانی و نظم و ثبات در آن‌ها معتقد به دیدگاه سلطه بوده و دولت را ابزار سلطه طبقه بالا بر طبقه فرودست می‌داند و نقش اصلی را در صحنه تحولات تاریخی به اقتصاد می‌دهد. جامعه دارای بعد «زیربنا و روبنا» است. زیربنا شیوه تولید و ساخت اقتصادی و روبنا مسائل حقوقی، اخلاقی، دینی، سیاسی و غیره هست. هرگاه زیربنا با روبنا ناسازگار باشد، جامعه به بحران و انقلاب کشیده می‌شود. مارکس انقلاب را تغییر از یک مرحله تاریخی به مرحله دیگر (کمون اولیه، برده‌داری، فئودالی، سرمایه‌داری، سوسیالیسم و کمونیسم) می‌داند که ناشی از تغییر در شیوه تولید است. انقلاب زمانی به وقوع می‌پیوندد که نیروهای تولیدی به حد رشد برسند و توسعه یابند. به نظر مارکس در کشورهای فئودالی باید انقلاب بورژوازی و در کشورهای سرمایه‌داری پیشرفته انقلاب سوسیالیستی به وقوع پیوندد و از «خود بیگانگی» و «آگاهی طبقاتی» دو مرحله لازم برای وقوع انقلاب هستند (پناهی، ۱۳۸۷: ۲۳۲؛ جلالی‌پور، ۱۳۸۵: ۵۲).

استن تیلور: وی نظریه‌های وقوع انقلاب را به چهار گروه جامعه‌شناختی، روان‌شناختی، اقتصادی و سیاسی تقسیم کرده است.

¹ Jeffrey Paige

² Ellen Kay Trimberger

³ Shumuel Noah Eisenstadt

⁴ Theda Skocpol

جامعه‌شناختی: نظریه کارکردگرا- ساختاری و چالمرز جانسون که به طبقات، قشربندی‌ها و نظام اجتماعی توجه دارند.

روان‌شناختی: نظریه منحنی جی^۱ جیمز دیویس روی شخصیت افراد و محتوای روانی جامعه و موضوعاتی مانند افزایش انتظارات و احساس محرومیت تأکید دارد.

اقتصادی: نظریه محرومیت نسبی تدرابرت‌گر^۲ در نظریه‌های اقتصادی، اقتصاد زیربنا نگر بسته می‌شود.

سیاسی: نظریه توسعه نامتوازن ساموئل هانتینگتون و نظریه بسیج منابع چارلز تیلی که در رخداد انقلاب به عامل سیاسی توجه دارند. چارلز تیلی دیدگاه خود را در قالب دو مدل «جامعه سیاسی» و «بسیج منابع» ترسیم می‌کند. او با بهره‌مندی از مجموعه فرضیه‌ها و نظریات این دیدگاه و همچنین با استفاده از دیدگاه‌های خارج از این پارادایم نظری، نظریه بسیج منابع را به‌طور کامل‌تری تدوین می‌کند. استفاده تیلی از دیگر مکاتب نظری به‌غیر از نظریه بسیج منابع باعث شده است تا نظریه وی به نام «نظریه کشمکش» یا «تعارض سیاسی» نیز معروف شود. سنت پارسونزی، جوامع را همچون سیستمی در نظر می‌گرفت که کارکرد مطلوب آن به حفظ تعادل در سیستم وابسته بود (گلدستون، ۱۹۸۰: ۴۲۸) اما هنگامی که نامتعادل بودن شدت می‌گرفت، بستر مناسب برای رشد و گسترش ایدئولوژی‌های رادیکال فراهم می‌شد. این ایدئولوژی‌ها به‌نوبه خود مشروعیت وضع موجود را به چالش می‌کشیدند. در طول چنین دوره‌هایی هر بحرانی از جمله وقوع جنگ، ورشکستگی حکومت، یا بروز یک قحطی احتمال سقوط حکومت را نزدیک می‌ساخت (گلدستون، ۱۳۸۵: ۱۹).

هانا آرنت: نظریه جامعه توده‌وار^۳ هانا آرنت و آقای ویلیام کورن هاوزر از جمله نظریه‌های کارکردگرایانه است. به‌طور کلی، از نگاه نظریه‌پردازان کارکردگرا، ساختارهای معینی در جامعه موجب ثبات دائمی آن می‌شود و تا زمانی که این ساختارها و به‌اصطلاح، ترتیبات ساختاری خاصی بر جامعه حاکم است مشکلی در جامعه به وجود نخواهد آمد؛ اما زمانی که این ترتیبات ساختاری جامعه از میان برود، احتمال بروز حادثه انقلاب از نوع توده‌ای

¹ J

² T.R. Gurr

³ Theory of Mass Society

در جامعه افزایش می‌یابد و در پی آن، احتمال تأسیس حکومت و رژیم‌های توده‌ای^۱ افزایش می‌یابد.

ویلیام کورن هاووز: نظریه‌پرداز جامعه توده‌وار، در کتاب سیاست جامعه توده‌ای چنین جامعه‌ای را نظامی اجتماعی می‌داند که در آن گروه‌های برجسته و نخبگان^۲ به آسانی، در معرض نفوذ توده‌ها قرار می‌گیرند و توده‌ها نیز مستعد بسیج به‌وسیله گروه‌های برجسته اجتماعی هستند. بسیج‌پذیری توده‌ها در گرو این است که اعضای جامعه فاقد همبستگی و تعلق تا چه حد به گروه‌های مستقل، جماعات محلی، جمعیت‌ها و انجمن‌های آزاد، احزاب و گروه‌های شغلی وابسته‌اند. گسستگی روابط شخصی افراد و نیز گسترش سازمان‌های اداری و دیوانی و گروه‌های واسطه میان فرد و دولت از دیگر ویژگی‌های جامعه توده‌وار است. در چنین شرایطی احتمال وقوع جنبشی توده‌ای افزایش می‌یابد.

اسکاچیل: از دیدگاه تدا اسکاچیل، «انقلاب سیاسی، با تغییر حکومت، بدون تغییر در ساختار اجتماعی همراه است؛ اما انقلاب اجتماعی، عبارت است از انتقال و دگرگونی سریع و اساسی حکومت و ساختارهای اجتماعی و تحول در ایدئولوژی غالب کشور». در یک جمع‌بندی، انقلاب، حرکتی مردمی، در جهت تغییر سریع و بنیانی ارزش‌ها و باورهای مسلط، نهادهای سیاسی، ساختارهای اجتماعی، رهبری، روش‌ها و فعالیت‌های حکومتی یک جامعه است که توأم با خشونت باشد (محمدی، ۱۳۸۰: ۲۷) به‌طور کلی، چهار عامل عمده، برای وقوع انقلاب در یک جامعه لازم است. این عوامل که معمولاً در هر انقلابی دیده می‌شوند عبارت‌اند از:

- نارضایتی عمیق از شرایط موجود؛
- گسترش و پذیرش اندیشه یا اندیشه‌های جدید جایگزین (ایدئولوژی انقلابی)؛
- گسترش روحیه انقلابی در افراد جامعه؛
- وجود رهبری و نقش‌آفرینی ساختارهای سیاسی- اجتماعی بسیج‌گر (جمعی از نویسندگان، ۱۳۶۹: ۱۶)

فرامیدان پیر بوردیو: نقش سرمایه فرهنگی و اجتماعی و سیاسی در وقوع مشروطه

¹.totaliter

².elites

بوردیو، یکی از متفکران جامعه‌شناسی معاصر فرانسوی است، مطالعه وی در باب جامعه، ساختار نظام طبقاتی، میدان اجتماعی و نظام سرمایه‌ای، یکی از بهترین اتفاقات عصر جامعه‌شناسی بود، وی ترکیبی از افکار فروید (روانشناسی)، عادت‌های جمعی (روانشناسی اجتماعی)، اقتصاد (افکار مارکس)، عاملیت (گیدنز)، میدان (ایده هابرماس) و سرمایه اجتماعی (دورکیم، فوکویاما و سایر متفکران) را مطالعات خود انسجام نظری-ترجیحی بخشیده است، نگاهی بسیار چند بعدی غیر تقلیلی به تحلیل اتفاقات اجتماعی دارد. یکی از بسترهای انقلاب مشروطه در ایران، تغییر ذائقه ایرانیانی بود که دارای سرمایه اقتصادی (طبقات بازرگانان و تجار و تعارض نظام ساسی با آن‌ها)، سرمایه اجتماعی (پیوند اقشار اجتماعی در صنوف و گروه‌های مختلف)، سرمایه سیاسی (انسجام مجلس، نخبگان و گروه‌های سیاسی) و حاشیه راندگی حاکم بود. جامعه ایران در بعد از مشروطه به دلیل جابجایی ارزش‌ها، آشنایی با غرب، رفت‌وآمد به فرنگ و افزایش تعاملات جهانی، از پایین متوجه تفاوت‌های اجتماعی-سیاسی شدند، همین امر ذائقه اجتماعی جامعه را به سمت محدودیت فضای عملکرد حاکم سوق داد، برهم خوردن ذائقه و سرمایه‌های موجود باعث شد که نظم اجباری حاکم بر میدان اجتماعی (ایران) دچار اختلال شود، برخی طبقات مختلف، در پی تغییر نگرش خود حاکم بر میدان (جامعه) شدند. در همین حالت جامعه در دو سطح کلی قرار گرفت، ۱. سطح کلان (نظام سیاسی) که به‌زعم فرانکفورتی و متفکران تضاد از ابزارهای سرکوب و هژمونی بهره می‌گرفتند و ۲. سطح خرد (نظام اجتماعی) بود که به‌زعم هابرماس و گیدنز در پی ایجاد یک فضای عمومی بودند، حلقه، پاتوق‌های محلی و فرامحلی که درصدد ایجاد تغییر (عاملیت)، در نظم حاکم (ساختار) بودند. فضای دوقطبی در جامعه شکل گرفت که دارای ذائقه و سرمایه‌های متفاوت و متضادی بود که یکی از پی تغییر و آن‌یکی درصدد مقاومت و حفظ وضع موجود بود؛ به این ترتیب جامعه دچار آشفتگی و بی‌نظمی گردید. مسئله‌ای که اسملسر به نوسازی و تغییرات ناهمگن و متضاد اطلاق می‌دهد، این شرایط منجر به بهم‌خوردن و بی‌سازمانی اجتماعی فضای اجتماعی (میدان) شد و سرانجام جامعه نیاز به یک ثبات از دل این نابسامانی داشت. به میدان‌های اجتماعی (نظم حاکم بر فضای اجتماعی)، به جای انسجام و پیوند میدان، در مسیر گسست و تضاد و تعارض ذائقه‌ای حرکت کرد. ذائقه سطوح پایین درصدد ایجاد انقلاب اجتماعی و ذائقه لایه بالایی کلان در پی ثبات و حفظ قدرت بود (مقاومت در برابر عاملیت)؛ این امر عامل افزایش تضاد اجتماعی و خشونت نمادین بود.

ساختار طبقاتی جامعه ایران مطابق با نظریه بوردیو، بسترهای حرکت و آگاهی انقلابی را ایجاد کرد. منش طبقاتی باعث تحقق ایده‌هایی شد که در جهان بیرون نیز تجربه شده است. منش طبقاتی لایه‌های میانی و پایین (عاملیت)، به دنبال نشان دادن توان تغییر و قدرت اجتماعی، باعث تغییر منش طبقاتی ساختار اجتماعی-سیاسی (افکار و رفتار) گردید، سرانجام انقلاب مشروطه حاصل تقابل میدانی است که در آن سرمایه اجتماعی-اقتصادی و سیاسی متناقضی وجود داشت. کنشگران سلاح کنشگری متفاوتی در راستای تغییر بکار گرفتند، سرمایه‌ها در لایه‌های عاملیت به انسجام و در لایه بالایی به شکاف و بحران مشروعیت منجر شد، سرانجام بحران مشروعیت در حلقه‌های پیونددهنده سرمایه اجتماعی-سیاسی سطح کلان به قوت بیشتر پایین شده و به فروپاشی نظم حاکم اجباری گردید، در نهایت جامعه در مسیر تغییر و بروز انقلاب حرکت کرد.

روش پژوهش

روش بررسی در این مقاله تحلیل تبیین تاریخی جامعه شناختی بوده است؛ به این معنا که منابع و مقالاتی تاریخی - تحلیلی مربوط به انقلاب مشروطه که در قالب تبیینی و تحلیلی- تطبیقی نگارش شده بود استخراج و مورد بررسی قرار گرفت. در بررسی به عمل آمده در مقالات مورد بحث نظریه‌های مورد استفاده در متن مقالات بازبینی شد و مدل نظری جدیدی با توجه به موضوع مورد پژوهش استخراج و تدوین گردید. یافته‌های پژوهش مرحله به مرحله در ۸ جدول مجزا به بررسی پیشینه تجربی پژوهش، طبقه‌بندی دیدگاه‌های نظری مبین انقلاب مشروطه، اطلاعات عمومی پژوهش‌های انجام شده درباره انقلاب مشروطه، سنخ‌شناسی عوامل تأثیرگذار در پژوهش‌ها در ارتباط با انقلاب مشروطه، فرا ترکیب پنج‌گانه انقلاب مشروطه، مدل نظری- تجربی پژوهش‌های انقلاب مشروطه در ایران و مدل تجربی (انطباق تجربی- نظری) پرداخته است.

یافته‌های پژوهش

انقلاب مشروطه در این نوشتار از دو منظر پایین به بالا (نگرش عاملیت) و بالا به پایین (نگرش ساختار محور)، تحلیل و تبیین شده است. انقلاب مشروطه هم شامل اتفاقاتی است که بخشی از آن را کنشگران اجتماعی و بخشی را ساختار کلان جامعه، ایجاد کرده است، رفتارهای هر دو بخش، تکمیل‌کننده فرایند انقلاب مشروطه است. عاملیت در آثار جامعه‌شناسی چون گیدنز به عنوان یک امر مهم در ایجاد تغییرات اجتماعی نگریسته

می‌شود. منظور از عاملیت انقلابی، تغییراتی است که مردم از پایین به سطح کلان و ساختار سیاسی فشار وارد می‌سازند، در اینجا آفریننده تغییرات، خود مردم و کنشگران اجتماعی است. در این شرایط، سطح میانه و خرد جامعه، نقش مهمی در شکل‌گیری انقلاب دارد که در ادامه به آن اشاره شده است:

دلایل فرهنگی انقلاب مشروطه

مهم‌ترین دلایل فرهنگی انقلاب مشروطه در جدول ۲ به اختصار اشاره شده است:

جدول ۲: دلایل فرهنگی انقلاب مشروطه

مؤلفه	ابعاد و شرح آن
رسانه‌های جمعی	رسانه به‌عنوان یک ابزار برای انتقال و آگاهی بخشی به جامعه برای ایجاد انقلاب و تسریع آن نقش مهمی دارد. آثار نویسندگانی چون تاجیک (۱۳۸۲)، آبراهامیان (۱۳۷۷)، استمیل (۱۳۷۸)، آجودانی (۱۳۸۴)، آفاری (۱۳۷۹)، فراستخواه (۱۳۸۸) و شاه‌آبادی (۱۳۹۶)، بر این امر نکته تأکید دارد که رسانه در عصر مشروطه در بعد نوشتاری و غیر نوشتاری، باعث ترویج پیام انقلاب مشروطه به مناطق شهری و روستایی کشور و برون‌مرزی گردید و سرانجام نظام سیاسی را وادار به پذیرش قانون در سیاست و اجتماع نمود.
صنعت نوشتار	رشد تولید و ایجاد روزنامه‌ها، کتاب‌ها، آغاز نهضت ترجمه، ورود ماهنامه کاغذ اخبار و وقایع التفافیه
نوسازی نهادهای فرهنگی	ایجاد نهادهای اجتماعی جدید، از جمله مدارس، نظام بانکی، نهادهای سیاسی و توسعه‌ای، ضمن هویت بخشی به جامعه، باعث شده است که جامعه برای خود سهمی سیاسی در قبال حاکمیت قائل باشد، مطالعات کاظمی (۱۳۹۷)، کسروی (۱۳۴۹)، عاقلی (۱۳۸۷) و آدمیت (۳۸۷)، اثرگذاری نهادهای اجتماعی را در حمایت از مطالبه سیاسی شهروندان تأیید می‌کند: ایجاد نهاد: انجمن ایالتی و ولایتی، بلدیه، تأسیس بانک فلاح، ایجاد شفافیت اقتصادی، تأسیس نهادهای جدید تحول نهادی: مجلس شورای ملی، بهبود قوانین سازوکار جلب سرمایه و فناوری خارجی، توسعه صادرات، دگرگونی ماهیت فناوری
ظهور نهاد آموزشی- فرهنگی	ایجاد انجمن‌ها، مدارس جدید، تأسیس دارالفنون، تلگراف، کتابخانه عمومی، تعلیم اجباری
فروپاشی فره ایزدی شاه	سقوط و هبوط شاه از امر آسمانی (معنوی) به امر زمینی (مادی)، فروپاشی نظام سلطانی را دارد. بحران کاریزمای سیاسی، به بحران اجتماعی و کاهش مشروعیت سیاسی منجر می‌شود، نظام اجتماعی به سلطان به‌مثابه یک فردی عادی می‌نگردد، آثار یزدخواستی (۱۳۸۸)، واتسن (۱۳۸۴)، زاهد (۱۳۸۱) و فوران (۱۳۷۷)، زمینه‌های انقلاب مشروطه را تسریع می‌بخشد:

<p>-تعارض فرهنگی: عکس گرفتن مأموران بلژیکی با لباس روحانیت، بی‌حرمتی به علما و زیر پا نهادن احکام اسلامی، ناتوانی نظام در نوسازی</p> <p>-سطح قانونی: مخالفت با مجلس اعیان، اصلاح ساختار حکومت، محدود کردن قدرت شاه، مقاومت در برابر فرمان‌ها شاه، نقض فرمان حاکم، جنگ علنی بر سر اهداف مشروطه</p> <p>-سطح دینی: بحران شاه معادل خدا و سلطان آسمانی، زمینی شدن شاه، عرفی کردن دولت و جامعه</p>	
--	--

دلایل اجتماعی انقلاب مشروطه

مهم‌ترین دلایل اجتماعی انقلاب مشروطه در جدول ۳ به اختصار اشاره شده است:

جدول ۳: دلایل اجتماعی انقلاب مشروطه

مؤلفه	ابعاد مؤلفه
سرمایه اجتماعی	<p>همبستگی به انسجام و پیوستگی بین طبقات برای رسیدن به یک آرمان و هدف اصلی اطلاق می‌شود. انقلاب مشروطه حاصل نزدیکی و پیوند بین طبقاتی است که در آثار کاتوزیان (۱۳۸۰ و ۱۳۸۴، آفاری (۱۳۷۹)، شاه‌آبادی (۱۳۹۶)، آبراهامیان (۱۳۷۷)، (فوران، ۱۳۷۸) و (بیزدانی، ۱۳۸۸) در ابعاد دینی، علمی، بازاری و سنتی، نقش بازی کرده‌اند. سرمایه اجتماعی شامل:</p> <p>-انسجام دینی: روحانیون، روشنفکران دین، علما، مراجع، شیعیان</p> <p>-انسجام علمی: تحصیل‌کردگان، طبقه روشنفکران و نخبگان علمی،</p> <p>-انسجام بازاری: اصناف و تجار، بازرگانان، صنعتگران، اتحادیه تجار</p> <p>-انسجام سنتی: کشاورزان و زمین‌دار، خوانین، سران ایلات، عشایر، مردم روستا و عشایر</p>
تحولات جمعیتی	<p>مهاجرت از روستا به شهر باعث ایجاد تحرک اجتماعی شده و به آگاهی طبقاتی از انقلاب کمک می‌کند. این امر ضمن ایجاد نوسازی در ساختار شهری در اثر انتقال از جامعه سنتی به مدرن، به ایجاد مطالبه اجتماعی از نظام سیاسی از بعد اشتغال، درآمد، خدمات شهری، تحصیلی و عدالت و حق مشارکت را بالاتر برده و در صورت عدم تأمین از سطح کلان سیاسی، به واگرایی جامعه با نظام سیاسی می‌گردد، نتایج آثار آبراهامیان (۱۳۷۷)، زیباکلام (۱۳۷۷) و پیروز (۱۳۹۷) مؤید بر این است که ازدیاد جمعیت شهری از جمله گسترش حاشیه‌نشینی، آگاهی طبقاتی، ایجاد تراکم شهری، به افزایش ناملایماتی در صورت بحران اجتماعی کمک می‌کند:</p> <p>-افزایش جمعیت شهری: رشد شهر شهرنشینی، تراکم جمعیتی در شهر، افزایش نیروی شهری،</p> <p>-جابجایی جمعیت: تحرک اجتماعی، افزایش مهاجرت از روستا به شهر، مهاجرت برون‌مرزی، افزایش نیروهای اجتماعی شهری، جابجایی اجباری</p>

<p>پاتوق اجتماعی، محفل و کانون مباحثه و نقد و ارزیابی در باب مسائل اجتماعی و سیاسی است. هابرماس، حوزه عمومی را عرصه شکل گرفتن کنش جمعی می‌داند، با قوت گرفتن حوزه عمومی قوت، اهداف انقلابی در عصر مشروطه به مطالبه جدی در جامعه تبدیل گردید. آثار ملک‌زاده (۱۳۶۳)، آبراهامیان (۱۳۷۷)، استمیل (۱۳۷۸) و آدمیت (۱۳۴۰)، اهمیت محافل عمومی و کلوپ شبانه و پاتوق را در جنبش مشروطه مهم می‌دانند.</p> <p>نهاد عمومی: رشد عرصه‌های عمومی، مساجد و حسینیه‌ها و زیارتگاه‌ها، بازارها، تکایا، حمام‌ها، قهوه‌خانه‌ها، میدان‌ها، اماکن عمومی، پاتوق‌های محلی و فرامحلی</p> <p>نهاد دولتی: انجمن ایالتی و ولایتی، کمیته‌های انقلابی، انجمن مدنی، سیاسی و دینی، پا گرفتن مباحثه جمعی، وعظ و سخنرانی</p>	<p>پا گرفتن پاتوق اجتماعی</p>
<p>بی‌قاعدگی در جامعه، فقدان نظم، آشفتگی اجتماعی، وجود ناامنی و غارت اجتماعی، باعث تشدید شرایط انقلاب شده است. مطالعات بشیریه (۱۳۶۹)، آدمیت (۱۳۶۲)، آبراهامیان (1380)، طباطبایی (۱۳۸۶)، سریع القلم (۱۳۹۰)، فراستخواه (۱۳۸۸)، واتسن (۱۳۸۴)، حکایت از تأثیر آنومی اجتماعی بر انقلاب مشروطه دارد:</p> <p>بی‌نظمی اداری: بی‌قانونی، بی‌نظمی در امور، هرج و مرج در دستگاه اداری،</p> <p>بی‌نظمی اجتماعی: رواج غارت، ناامنی و قتل، سرقت، آشفتگی اجتماعی، ترس و وحشت از بیان افکار، فضای بی‌قاعده، وجود وقایع تصادفی، بلاتکلیفی جامعه به دلیل کشمکش داخلی خاندان</p> <p>بی‌ثباتی رفتاری: رفتار غیرقابل پیش‌بینی شاهان، عدم اطمینان از امنیت آتی</p>	<p>آنومی اجتماعی</p>
<p>فساد اجتماعی، به افزایش بی‌تفاوتی سیاسی در جامعه منجر می‌شود. نگرش فردگرایی منفی به سرمایه و منابع ملی، ایجاد ملک شخصی باعث افزایش بی‌عدالتی اجتماعی و تعارض بین جامعه و نظام سیاسی شده و شکاف آن‌ها را زیاده‌تر می‌کند. نتایج آثار کاتوزیان (1384)، ملانی توانی (۱۳۹۱)، محیط مافی (۱۳۶۱)، اعتمادالسلطنه (۱۳۶۸)، ملکم (1362)، میلانی (۱۳۸۲)، شاه‌آبادی (۱۳۹۶)، نشان می‌دهد، یکی از دلایل تمایل مردم به تغییر و دگرگونی سیاسی است:</p> <p>فساد شخصی: عدم تفکیک مسائل ملی از شخصی، حرص و آز، طمع و مال‌اندوزی از منابع ملی، توزیع ثروت به درباریان و نزدیکان</p> <p>فساد مالی: نبود کنترل بر رفتار مالی شاهان، تهی شدن خزانه مملکت بر اثر اسراف و ولخرجی‌های شاهان و درباریان، رشوه‌خواری، پول‌پرستی، فروش ایالات و اداره حکومت به قشر متمول وابسته به دربار و حتی بیگانگان</p> <p>فساد اخلاقی: شکل گرفتن حرم‌سراهای شخصی، شهوت‌رانی درباریان و حاکمان، روابط غیراخلاقی شاهان و نوادگان</p>	<p>فساد اجتماعی</p>
<p>بین نارضایتی اجتماعی و وقوع انقلاب رابطه معنی‌داری وجود دارد، نتایج مطالعات پالویچ (۱۳۷۷)، شاکری (۱۳۸۴)، رضوانی (۱۳۶۲)، کسروی (۱۳۴۹)، آفاری (۱۳۷۹)، دولت‌آبادی (1361)، مارتین (۱۳۸۲)، (ملک‌زاده)، شریف کاشانی (۱۳۶۲)،</p>	<p>نارضایتی اجتماعی</p>

<p>کسروی (۱۳۴۹)، اشرف (1359)، کرمانی (۱۳۴۶)، بهبهانی (۱۳۸۷)، افاری (۱۳۷۹)، بشیریه (۱۳۶۹)، فراستخواه (1389)، شاه‌آبادی (۱۳۹۶)، خرابی (۱۳۷۶)، انصاری و ادیبی (۱۳۵۸)، پالویچ (1377) و شاه‌آبادی (۱۳۹۶)، آدمیت (۱۳۸۷)، کسروی (۱۳۸۴)، طباطبایی، (۱۳۸۶)، فوران (1390)، رضا قلی (۱۳۷۷)، کاتوزیان (۱۳۸۴)، عین السلطنه (۱۳۷۴)، مجد (1387)، فوران (۱۳۷۱) نشان می‌دهد که با افزایش فشار بر مردم، افزایش اخذ مالیات و کاهش درآمد مردم، نگاه خزانه‌ای به مردم، بی‌توجهی به شعایر و مناسک دینی و هنجارهای اجتماعی، باعث افزایش تقابل بین مردم و نظام سیاسی کمک می‌کند:</p> <p>-فشار اجتماعی: بهره‌کشی، مالیات‌های تصاعدی، دریافت وام با شرایط سنگین از دول خارجی و تحمیل مالیات‌های کمرشکن بر مردم، قحطی فزاینده، ظلم و تعدی مأموران قاجاری نسبت به مردم، افزایش بهای کالاهای عمومی و اساسی، افزایش چپاول و تجاوز و فقر گسترده، وضعیت اسف‌بار دهقانان</p> <p>-انباشت تعارض و مطالبه: ناراضی‌تبی تجار و بازرگان از وضع اقتصاد کشور، اعتراض زنان به بی‌بندوباری جنسی، مهاجرت و تحصن علما در مکان مذهبی، وقایع نهضت تنباکو</p> <p>-شورش گرسنگان: بلوای نان و تجمع طولانی صف‌ها در جلوی نانوايي‌ها ۲. بحران نیازهای اساسی: کمبود نان در بازار و گرسنگی، غارت و ناامنی به خاطر بحران غذایی، کمیابی کالاهای اساسی، تلف شدن مردم به خاطر فقر و گرسنگی</p>	
---	--

دلایل روانی انقلاب مشروطه

مهم‌ترین دلایل روانی انقلاب مشروطه در جدول ۴ به اختصار اشاره شده است:

جدول ۴: دلایل روانی انقلاب مشروطه

مؤلفه	ابعاد مؤلفه
نوسازی روانی	<p>نوسازی، به معنای ایجاد دانش، آگاهی و ترویج افکار و عقاید نو در جامعه است و نقش مهمی ایجاد افکار انقلابی دارد. نوسازی روانی-سیاسی در ایجاد افکار مدرن، انسان مدرن و افزایش تحرک سیاسی، افزایش مطالبه اجتماعی و آگاهی طبقاتی نسبت به وقایع پیرامون منطقه، در ترویج افکار انقلاب مشروطه مؤثر بود. آثار رهبری (1378)، (فوران، ۱۳۷۷)، زیباکلام (۱۳۷۷)، ملاتی توانی (۱۳۹۱)، آدمیت (۱۳۶۲)، فراستخواه (1388)، یزدانی و همکاران (۱۳۷۶)، نشان می‌دهد که نوسازی روانی-سیاسی، تحرک اجتماعی را در بدنه نظام اجتماعی تبدیل گردیده است:</p> <p>- نوسازی روانی: تحصیل‌کردگان، مهاجرت و مسافرت ایرانیان به قصد تحصیل، تجارت و سیاحت</p>
آنومی روانی	<p>روان و شخصیت اجتماعی جمعی جامعه، مهم‌ترین رصد کننده آینده یک جامعه است، ناآرامی روانی، کاهش بردباری روانی نظام سیاسی با مردم، ترس و بدبینی، احساس حقارت در برابر قدرت‌های جهانی، انجام کنش‌های منفی با مردم و اختلال</p>

<p>در ساخت کلان روانی جامعه، به شکل گرفتن بحران در سطح مردم و نظام سیاسی کمک می‌کند. مطالعات یزد خواستی و همکار (۱۳۸۷)، جوکار و همکار (۱۳۹۴)، شاه‌آبادی (۱۳۹۶) و کاتوزیان (۱۳۸۴) به ترویج افکار انقلابی کمک کرده است:</p> <p>-عدم تعادل روانی: عصبانیت سریع حاکم، ناسازگاری با مردم، بخشش و قتل برحسب شرایط</p> <p>-احساس بی‌قدرتی: ناتوانی در تغییر اوضاع و اداره امور کشور، ناتوانی در حل اختلاف خود با متعرضان</p> <p>-احساس بی‌منزلتی و حقارت: احساس ناکامی شاهان از توسعه غرب و حقارت از عقب‌ماندگی داخلی، حقارت در اثر شکست در جنگ‌ها، حقارت در مقایسه خود با تحولات غرب</p> <p>-بی‌ثباتی شخصیتی: باور به قانون و عدم آمادگی به کاهش قدرت سیاسی شاه، -ترس از قدرت: تمایل به نوسازی و عدم تمایل به اصلاحات ساختاری، سوءظن نسبت به وزرا، سران قشون و رزم‌آوران</p>	
<p>خشن شدن جامعه تقابل با جامعه، باعث تندتر و خشن‌تر شدن جامعه می‌گردد. آثار شاه‌آبادی (1396)، شریف کاشانی (۱۳۶۲)، کسروی (۱۳۴۹)، ترابی (۱۳۸۴)، عاقلی (۱۳۸۷)، رجایی (1386)، فراستخواه (۱۳۸۸)، شایگان (۱۳۸۰)، نیازی و عشایری (۱۳۹۳) کسروی (1349)، ملائی توانی (۱۳۹۱)، آدمیت (۱۳۶۲)، آبراهامیان (۱۳۸۰)، نیازی و عشایری (1395)، نشان می‌دهد که هرچه جامعه حالتی رادیکال به خود بگیرد، احتمال شکنندگیان نیز بیشتر می‌شود.</p> <p>-بازنمایی خشونت: به توپ بستن مجلس و آغاز استبداد صغیر (کودتا)، قتل قایم مقام فراهانی و میرزا تقی‌خان امیرکبیر، چوب بستن تاجر قند، برخورد با معترضان و منتقدان، ایجاد هراس عمومی، قتل ناصرالدین‌شاه، ترور محمدعلی شاه، رواج نامنی و ترس در جامعه، ماجرای بی‌پایان قتل و کور کردن اعضای خاندان</p> <p>-کاهش آستانه تحمل: تحصن کسبه و بازرگانان و خشم ناگهانی کسبه، تضاد بین روشنفکران و سنتی‌ها، اختلاف بین طبقات مختلف جامعه، افزایش خشونت جمعی نسبت به نظام، کاهش آستانه تحمل جامعه، نقد تند جامعه از طرف روزنامه قانون و ارسال نامه به علمای ایران و عتبات و برانگیختن آن‌ها (توسط سید جمال‌الدین اسدآبادی)، نظم اقتدارآمیز، انفعالی شدن جامعه، رادیکال شدن معترضان، افزایش فرهنگ انتقام و کینه‌جویی، قبیله‌ای شدن و تکیه بر عصبیت ایلی</p> <p>-تفرقه‌افکنی: ایجاد تفرقه میان رهبران و ملت</p> <p>-هراس افکنی در جامعه: قتل خوانین و ایجاد تفرقه، نزاع بین ایلات و خوانین</p>	<p>رادیکال شدن جامعه</p>

- دلایل اقتصادی انقلاب مشروطه

مهم‌ترین دلایل اقتصادی انقلاب مشروطه در جدول ۵ به اختصار اشاره شده است:

جدول ۵: دلایل اقتصادی انقلاب مشروطه

مؤلفه	ابعاد مؤلفه
شکاف ساختاری طبقاتی	<p>طبقه به‌عنوان مؤلفه‌ای مهم در تولید سرمایه اجتماعی و کاهش آن دارد. افزایش نابرابری طبقاتی، از جمله فقر زیاد و غنی کم منجر به باعث به هم ریختن ساختار طبقاتی شده و نارضایتی را علیه نظام سیاسی، متحد می‌کند. هرچه طبقات اجتماعی از هم گسسته شوند، نارضایتی نیز افزایش می‌یابد. این واقعیت مشروطه در آثار ملک‌زاده (۱۳۷۱) و شاه‌آبادی (۱۳۹۶)، بر این امر تأکید دارد که شکاف و تعارض، محرومیت نسبی، بسترهای انقلاب مشروطه را تسریع کرده است:</p> <p>-شکاف و تعارض: تضاد ساختاری طبقات: رشد تضاد طبقاتی در جامعه، تبعیض طبقاتی، نابرابری اجتماعی، شیوع فقر در طبقات پایین</p> <p>-محرومیت نسبی: ناکامی اقتصادی، رشد محرومیت‌های اجتماعی و اقتصادی، فاصله اقتصادی-اجتماعی، فرهنگ رعیت-خوانین از بعد معیشتی</p>
آنومی اقتصادی	<p>اقتصاد نقش مهمی در انسجام و پیوستگی جامعه به‌نظام حکمرانی و سیاسی دارد. اختلال اقتصادی و افزایش کژکار اجتماعی از جمله بیکاری، متقاضیان کار، مهاجرت نسخگان، بحران در تولید و بی‌ثباتی به ایجاد بحران از سطح بالای نظام سیاسی کرده و مردم به افکار انقلابی مسلح کرده است. این نتایج در آثار فشاهی (۱۳۶۰)، طباطبایی (۱۳۸۶)، شاه‌آبادی (۱۳۹۶)، سیف (۱۳۸۰)، فوران (۱۳۹۰)، کاتوزیان (۱۳۸۴) بر بعد بحران و اختلال نهادهای اقتصادی تأکید گردیده است:</p> <p>-کاهش رونق تولید: ورود کالاهای مشابه خارجی، کاهش تولید داخلی، تعطیلی کارخانه‌ها و کارگاه‌های تولیدی، محدودیت ظرفیت تولید، کاهش توان بازار</p> <p>-فقدان کنترل: کاهش کنترل بر بازار، هرج‌ومرج در فروش کالا، گرانی کالا، زد و بند اقتصادی،</p> <p>-بی‌ثباتی: بحران اقتصادی، بحران مالی و سقوط اقتصادی کشور، کمیابی منابع، بحران قیمت و کمبود کالاهای اساسی، احتکار کالا و ذخیره نیازهای اساسی مردم</p>

دلایل سیاسی انقلاب مشروطه

مهم‌ترین دلایل سیاسی انقلاب مشروطه در جدول ۶ به اختصار اشاره شده است:

جدول ۶: دلایل سیاسی انقلاب مشروطه

مؤلفه	ابعاد مؤلفه
استبداد شاهی	<p>رفتار مستبدانه شاهان قاجار با مردم، بستن فضای آزاد جامعه، افزایش زندانیان، قتل و تبعید و بستن فضای انتقادی، به افزایش فاصله بین مردم و نظام سیاسی شده و بسترهای رفتار رادیکالی را در انقلاب مشروطه تسریع کرده است، آثار کسروی (۱۳۴۹)، ملک‌زاده (۱۳۷۱)، فراستخواه (۱۳۸۸)، اشرف (۱۳۹۵)، شاه‌آبادی (۱۳۹۶)، رفتار ایجاد هراس، سلطه بر مردم، عدم توجه به نظر منتقدان و مصلحان اجتماعی و داشتن هراس از قدرت اجتماعی مردم، زمینه‌های انقلاب را ایجاد کرده است:</p>

<p>-هراس افکنی: اعلام حکومت‌نظامی، زندانی و تبعید کردن شخصیت‌های مهم جامعه، اجحاف خوانین و حاکمان محلی، رواج خشونت حاکم نسبت به مردم، ستم حکومت بر مردم</p> <p>-سلطه سیاسی: اقتدار سیاسی استمرار استبداد حاکمان، خودرایی شاه و نظم آهنین،</p> <p>-ترویج تک‌صدایی: نشر روزنامه عروه‌الوثقی از طرف ناصرالدین‌شاه و بستن سایر روزنامه‌ها،</p> <p>-بدبینی سیاسی: عدم مشورت با علما و دانشمندان، داشتن سوءظن نسبت به اهل قلم و متفکران از جمله سید جمال‌الدین</p>	
<p>آنومی در سطح نظام سیاسی، به معنای آشفتگی در ارکان نهاد حاکمیت، بی‌بندبازی، فقدان مدیریت یکپارچه است. آنومی سیاسی، به بحران در مشروعیت و انسجام سیاسی اشاره دارد که سطح کلان در ایجاد ساماندهی قلمرو، دچار دژکارکرد می‌شود. اختلاف در ساختار جغرافیایی کشور، وجود نظام ایلی و طایفه‌ای، ناتوانی در اتحاد قومی ایران و ضعف حاکمیت در همگرایی ساختار جغرافیایی کشور، باعث شد که نارضایتی علیه حاکمیت افزایش یافته است. آثار آدمیت (۱۳۶۲)، آبراهامیان (۱۳۸۰)، شاه‌آبادی (۱۳۹۶)، مکی کی (۱۳۸۹)، کسروی (۱۳۴۹)، اشرف (۱۳۵۹)، فوران (۱۳۷۷)، فشاهی (۱۳۶۰) و کاتوزیان (۱۳۸۴)، ناتوانی سیاسی نظام مشروطه در اتحاد و انسجام منطقه آشکارتر کرده و همچنین ناکارآمدی حکمرانی و نبود استقلال سیاسی و اقتدار را انقلابی کردن مردم مؤثر بوده است.</p> <p>-فقدان انسجام جغرافیایی: عدم یکپارچگی در قلمرو سرزمینی، بحران همبستگی، ضعف مرکزی نظام تیول‌داری، ضعف و پراکندگی جامعه، پراکندگی منابع قدرت، اختلاف درباریان بر سر قدرت</p> <p>-بحران مشروعیت: ناکارآمدی دستگاه سرکوبگر، کاهش قدرت دولت‌ها، هرج‌ومرج و ضعف در روابط پایدار، تمایل به‌بهم زدن توافقی‌ها</p> <p>-عدم اقتدار سیاسی: مداخله سیاسی نظامی بیگانگان، ناتوانی سیاسی، تنظیم قراردادهای و موافقت‌نامه‌ها با دول استعمارگر، اعطای امتیازات به قدرت‌های استعماری و بیگانگان، قتل و حذف نیروهای سیاسی، توطئه علیه قدرت و جانشینی</p>	<p>آنومی سیاسی</p>
<p>تأثیر سفرنامه‌ها (حیرت‌نامه) و رسایل سیاسی و اجتماعی، ارج جامعه به کسب تحصیل و تعلیم و تربیت، آگاهی جامعه از محرومیت نسبی، احساس آزادی در اثر مهاجرت، کسب هویت‌های جدید، نشر افکار نو (عدالت و ترقی در روزنامه قانون)، بیداری ایرانیان، وقوف آن‌ها به عقب‌ماندگی و ضعف در برابر کشورهای پیشرفته و اعتراض به حکومت استبدادی اصلاح شیوه حکمرانی، ایجاد نهادهای اداری، ورود سبک زندگی غربی، پوشش اروپایی، رسانه‌ای شدن جامعه</p>	<p>نوسازی سیاسی</p>
<p>کاهش اقتدار ملی، شکست در برابر قدرت‌های بیرونی، تسلیم برابر قراردادهای اجتماعی و فقدان چانه‌زنی در سطح سیاسی، باعث کاهش سرمایه سیاسی مردم و نظام شده و بحران سیاسی نظام را به سطح پایین جامعه نشان می‌دهد. آثار شاکری (۱۳۸۴)، کدی (۱۳۸۵)،</p>	<p>بحران ساختار سیاسی</p>

<p>کسروی (۱۳۸۴)، کدی (۱۳۸۱)، رهبری (۱۳۸۷)، فوران (۱۳۸۵)، آجودانی (۱۳۸۴)، شاه‌آبادی (۱۳۹۶)، به وجود بحران ساختار سیاسی، در تشدید شرایط انقلاب مشروطه اشاره دارد:</p> <p>-افت اقتدار ملی: شکست ایرانیان از روسیه، جنگ جهانی اول و اشغال ایران</p> <p>-تحولات همسایگان: شکست روسیه از ژاپن</p> <p>-فشارهای ساختاری: نظام جهانی، توسعه کشورهای غربی، انقلاب صنعتی، اختلاف ایران با انگلیس</p>	
<p>عدم شکل گرفتن دولت-ملت و ایجاد تقابل بین این دو مؤلفه، سرانجام به تضاد سیاسی و انقلاب کمک می‌کند. نتایج مطالعات کرمانی (۱۳۴۶)، خلیلی (۱۳۷۸)، کسروی (۱۳۴۹)، یزدخواستی (۱۳۸۸)، سریع‌القلم (۱۳۹۰)، عابدینی و بابایی (۱۳۹۶)، شاه‌آبادی (۱۳۹۶)، نقش بی‌اعتمادی سیاسی و اجتماعی و نبود مشارکت از سوی مردم در سطح نظام سیاسی، بسترهای سقوط یک نظام فراهم می‌آورد:</p> <p>-بی‌اعتمادی سیاسی: عدم اعتماد به حکومت، بی‌اعتمادی به شاهان به دلیل تشکیل حرم‌سرا، هوسرانی</p> <p>-بی‌اعتمادی اجتماعی: فقدان اعتماد گسترده به دلیل نپذیرفتن تفاوت‌های فکری، بدگمانی از نفوذ اجتماعی اشخاص و کاهش قدرت شخصی شاه، تلاش حاکم جهت کاستن از قدرت نهاد غیردولتی قدرتمند جهت افزایش قدرت خود از طریق محدود کردن حق بست‌نشینی، کاستن از شمار قضاوت‌های شرعی، اعمال کنترل بر درآمد اوقاف، کم کردن درآمد علما و شخصیت‌های انقلابی</p> <p>-فقدان مشارکت سیاسی: عدم همراهی مردم با سیاست‌های دولت، بی‌توجهی به فرامین حاکمان، استقلال دولت در اداره و تأمین نیاز قشون و نیروهایش</p>	<p>شکاف دولت-ملت</p>

بحث و نتیجه‌گیری

انقلاب‌ها، پدیده جمعی، فرایندی، ساختاری-عاملیتی هستند و ریشه‌های آن به بی‌سازمانی اجتماعی در سطح نظام اجتماعی-سیاسی برمی‌گردد. انقلاب مشروطه، در ۱۲۸۵ ه.ش به تعبیری اولین جرقه پایان جامعه پادشاهی ایران و آغاز جامعه‌ای قانونی و تحت فرمان سیاست مبتنی بر خواست جمعی ملت، بود. جامعه در یک برهه از تاریخ، به فهم نسبی تحت عنوان قانون و حکمرانی رسیدند که در آن حکمرانی به وسیله قانون رصد می‌شود. بر این اساس از دو منظر ۱. نگرش عاملیتی (پایین به بالا) و ۲. نگرش ساختار محور (بالا به پایین)، می‌توان به انقلاب مشروطه نگاه کرد. در بُعد نخست تأثیر جامعه مدنی در پیدایش زمینه‌های تغییر اجتماعی و سیاسی در سطوح کلان و در بُعد دوم، نظام قدرت، تصمیم‌گیران و سیاستمداران یا حکمران، بسترهای انقلاب و فروپاشی یا گذار به مدل بعدی مورد توجه است. به قول گیدنز، تعاملی دو طرفه در اینجا مطرح

است که تکمیل کننده فراینده انقلاب است. نقش سطح کلان نظام سیاسی، تسریع کننده و کمک کننده به اهداف و آرمان‌های حوزه عمومی است که با عنوان عاملیت یاد می‌شوند. انقلاب مشروطه، در ایران، اولین انقلاب مدرنی بود که به منافع ملی بیشتر می‌اندیشید و در آن نخستین بار قانون به صورت مدرن به جامعه ورود می‌یافت تا رفتار سیاسی افراد در عرصه اجرا و مدیریتی کنترل و تحت نظر باشد. انقلاب با کلمه قانون، نظام سیاسی را از حالت خدایی- الهی به مسئله عرفی-دنیوی یعنی قابل نقد، کنترل و بازخواست بدل می‌کرد؛ به این ترتیب نخستین بار حکمرانی در سیاست تحقق می‌یافت تا اولین و مهم‌ترین رکن سیاست یعنی قانون را هدف قرار دهد. نگاه جامعه به مسئله مشروط جهت بررسی علت‌های تام آن مستلزم تحلیل و دسته‌بندی است. مطالعه جامعه‌شناختی- تاریخی انقلاب مشروطه برای پاسخ به این سؤال که از آثار علمی منتشر یافته در بازه زمانی ۱۳۷۷-۱۴۰۰ تا چه حد به این مقوله نظر داشته است قابل تأمل است. نتایج کلی نشان می‌دهد که انقلاب مشروطه از دو سطح کلی مورد توجه جدی قرار دارد، یعنی دو سطح کلان و خرد زمینه آن را فراهم کرد. هرکدام از سطوح نقش متفاوتی را بازی می‌کردند، ولی هر دوی آن‌ها یک هدف را ناخواسته رقم زدند و آن وقوع انقلاب بود، البته در ساختار کلان، این انقلاب به امری غیرتعمدی تبدیل شد، یعنی آن‌ها به یک وقوع انقلاب، با اقدامات و رفتارهای خودشان نیرو و انرژی بیشتری دادند که در تعامل با اهداف سطوح پایین، در جهت همگرایی قرار گرفت و باعث شد که لایه‌های پایین یعنی اجتماعی، انقلاب را امری جدیدی و جزء اهداف اصلی جنبش در نظر بگیرند. مطابق نظریه بوردیو، میدان اجتماعی دارای ساختار و استراتژی نهایی است که کنشگران را جهت می‌دهد. در این میدان، در کنار سرمایه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، یک سرمایه سیاسی نیز ایجاد می‌شود متکی به پشتوانه سرمایه‌های پیش‌گفته است و در یک چرخه میدانی به بازتولید سرمایه‌ها نیز کمک می‌کند. در میدان مسئله خشونت نمادین نهفته است، وظیفه آن، کنترل اقبال و لایه‌های پایینی از طریق مکانیسم‌های فرهنگی، آموزشی، سیاسی و اداری است، به طوری که این قانون در سطح کلان نظام سیاسی جا گرفته است. هرگاه سطوح کلان از سطوح میانی و خرد احساس تهدید داشته باشند ذائقه‌های اجتماعی آن‌ها در جهت ناهمگرایی پیش می‌رود و تهدیدکننده قدرت است و به تبع آن فاصله و نابرابری موجود به شکلی توجیه می‌شود، این فاصله در سطح قدرت-ساختار، قریحه ذاتی تلقی می‌شود، به قدرت سیاسی نخبگان می‌انجامد. بوردیو اعتقاد دارد میدان حوزه تعامل

تاریخی، ساختارمند و سلسله مراتبی است که کنش کنشگران اجتماعی در آن شکل می‌گیرد. این میدان و چهارچوب نظام‌مند کشمکش کنشگران را بر سر منافع مطلوب، کسب قدرت و جایگاه اجتماعی در پی دارد. کنکاش در ساختار و نظام انقلاب مشروطه نیز چنین جلوه می‌کند که کردارهای همگن در ساحت خرد و کلان، متناسب با یکدیگر به رخداد انقلاب مشروطه کمک کرده است. چنانچه تحولات نظام جهانی و حرکت به سمت جهان نظام نوین از یکسو و بافت نابسامان اجتماعی، اقتصادی و سیاسی داخل ایران، از سوی دیگر میدان تغییر را فراهم ساخته بود.

در سطح خرد، با بررسی کنش خرد به کلان و پرداخت به تاریخ از منظر پایین به بالا مؤلفه‌های قابل توجهی در پیدایش انقلاب مشروطه قابل استنباط است. سرمایه‌های اجتماعی متن جامعه اعم از انسجام دینی، انسجام بازاری و انسجام سنتی، بافت همگن در عرصه عمومی پدید آورده بود و گروهی همگرا در کنار هم ایجاد کرده بود. ظهور و توسعه رسانه‌های جمعی از جمله رسانه‌های نوشتاری و نهادهای آموزشی و فرهنگی، به گسترش دانش و آگاهی و تغییر زاویه دید عموم در قیاس با دوره‌های قبل کمک کرده بود. از سوی دیگر تحولات جمعیتی چون افزایش جمعیت شهری و جابجایی و مهاجرت جمعیت، زمینه‌ساز تغییرات اجتماعی بود. ایجاد برخی نهادهای عمومی پاتوق‌های اجتماعی و نوسازی و تحول نهادی نیز در این زمینه مؤثر بود و شرایط را به سمتی سوق داد که چه کنشگران نخبه و چه عموم مردم به‌مثابه عاملیت انتخاب‌گر با شرایط متفاوتی یا به زعم بورديو میدان جدیدی مواجه باشند. کما اینکه طرح گفتمان تحول ساز، تبیین اندیشه‌ها، افکار و آرای جدید و تلقی جدید از انگاره‌های مدرن تجلی این نکته است. نوسازی روانی و افزایش دانش سیاسی و آگاهی در سطح نخبگان مردمی از یکسو و نارضایتی اجتماعی منبعت از افزایش فشارهای اقتصادی و اجتماعی بر مردم و تعارضات فرهنگی اجتماعی، بسترهای تغییر را ایجاد کرده بود.

در سطح کلان، بازنمایی مؤلفه‌های مؤثر در انقلاب مشروطه از دید بالا به پایین و بررسی نقش ساختار در این پدیده قابل تأمل است. بروز شکاف‌های ساختاری متعدد از جمله شکاف ساختاری طبقاتی، تعارض دولت و ملت و محرومیت نسبی از جمله مهم‌ترین عللی بود که در پیدایش انقلاب مشروطه نقش مؤثری داشت. مؤلفه‌های که هرکدام به بیشتر شدن فاصله میان دولت و ملت منجر می‌شد. نابسامانی اقتصادی، تحولات اقتصادی جدید و بسترهای نامتجانس با اقتصاد سنتی، کاهش رونق تولید، تورم و فقدان کنترل

اقتصادی، دیگر مواردی بود که ساختار اقتصادی کشور را متزلزل ساخته بود. عدم ثبات سیاسی با فزونی آشفتگی دربار و دولت و عدم اقتدار سیاسی، انومی روانی شاهان قاجار در مسیر توسعه و بحران مشروعیت حکومت قاجار را تهدید می‌کرد. از دیگر مؤلفه‌های مهم در این باب، فساد ساختاری در ابعاد مختلف اجتماعی، مالی و فساد دولتمردان بود که ضمن تأثیر قرار دادن تعاملات دوسویه دولت و ملت، عدم تعادل روانی در نظام حاکم، بی‌اعتمادی سیاسی، محدودیت امنیت اجتماعی و کاهش مشارکت سیاسی را در پی داشت. بحران خارجی نیز از شاخصه‌های مهم اثرگذار در این برهه تاریخی است. دخالت روزافزون نیروهای بیگانه، فشارهای ساختاری خارجی، تحولات سیاسی همسایگان و تغییر نظام نوین جهانی، شرایط خاصی پدید آورده بود. در سطح سیاسی دولت قاجار یک دولت استبدادی با ساختار ناکارآمد بحران‌زده بود که با ساختار خویشاوندی غیرمتمرکز و طلیعه‌داری شاهزادگان در نقاط مختلف کشور، سیستم مختلفی عرضه کرده بود. این ساختار در مواجهه با تحولات نوین جهانی و افزایش شتابناک حجم واردات و صادرات و عدم پاسخگویی اقتصاد ایران به نیازهای اقتصاد مدرن، در انطباق با نیازهای روز و اقتضائات ایام ناموفق بود. رقابت انگلستان و روسیه و رقابت جدی قدرت‌های هژمون در ایران ساختارهای خرد و کلان را تحت تأثیر قرار داده بود. انگلستان در جنوب و شمال روسیه قدرت‌نمایی می‌کرد و ایران تحت تأثیر بازی جهانی قرار داشت. تحولات مشروطه‌خواهی در کشورهای دیگر چون عثمانی، روسیه، پارادایم‌های جدیدی برای تغییر بیان می‌کرد که ایران را نیز در معرض این تحول قرار داده بود. به‌هرروی بررسی مؤلفه‌های فوق نشان می‌دهد ساختار سنتی و اقتصاد و اجتماع خو گرفته به استبداد دولت قاجار به سبک پیشین آماده تحول بود. این تحول با امضای فرمان مشروطیت در ۱۳ مرداد ۱۲۸۵ برابر با ۱۴ جمادی‌الثانی ۱۳۲۴ برگ جدیدی در تاریخ معاصر ایران رقم زد.

تعارض منافع

نویسنده مسئول اعلام می‌دارد که هیچ تضاد منافی در رابطه با نویسندگی و یا انتشار این مقاله ندارد.

سپاسگزاری

از کلیه همکاران نویسنده و نیز سایر نهادهای همکار در تدوین این مقاله سپاسگزاری میشود.

منابع

- آبراهامیان، یرواند. (۱۳۷۷). *ایران بین دو انقلاب*، نشر نی.
- آجودانی، ماشاءالله. (۱۳۹۶). *مشروطه ایرانی*، تهران: انتشارات اختران.
- آخوان کاظمی، مسعود؛ صادقی، سید شمس الدین؛ آقایی، حامد، (1395)، *جامعه‌شناسی سیاسی نقش نیروهای اجتماعی سنتی در انقلاب مشروطه مطالعه موردی: بازاریان؛ مجله پژوهش‌های انقلاب اسلامی*، شماره ۱۹، ص ۳۴-۳۵. https://www.roir.ir/article_62924.html
- آدمیت، فریدون. (۱۳۵۶). *اندیشه ترقی و حکومت قانون: عصر سپهسالار*، تهران: خوارزمی.
- آدمیت، فریدون. (۱۳۷۷). *فکر آزادی و مقدمه نهضت مشروطیت ایران*، تهران: انتشارات سخن.
- آدمیت، فریدون. (۱۳۸۷). *مجلس اول و بحران آزادی*، تهران: روشنگران و مطالعات زنان.
- آزاد ارمکی، تقی؛ نصرتی نژاد، فرهاد. (۱۳۸۹)، *تبیین جامعه‌شناختی شکل‌گیری دولت مطلقه مدرن در ایران*، *مسائل اجتماعی ایران*، سال ۱، شماره ۱، ص ۳۵-۷. 20.1001.1.24766933.1389.1.7.1.2
- آزاد، حمید؛ تریان، امین. (۱۳۹۴)، *تحلیل گفتمان روایت جنبش مشروطه در کتاب‌های درسی تاریخ (دوره پهلوی و پس از انقلاب اسلامی)*، *پژوهش‌های تاریخی*، سال ۷، شماره ۱، ص ۱۴۰-۱۲۱. <https://ecc.isc.ac/showJournal/1803/88348/1155924>
- استمپل، جان. دی. (۱۳۷۷). *درون انقلاب ایران*، ترجمه منوچهر شجاعی، تهران: موسسه خدمات فرهنگی رسا.
- اشرف، احمد. (۱۳۵۹). *موانع تاریخی رشد سرمایه‌داری در ایران دوره قاجاریه*، تهران: انتشارات زمینه.
- اشرف، احمد. (۱۳۹۵). *هویت ایرانی: از دوره باستان تا پایان پهلوی*، ترجمه حمید احمدی، تهران: نشر نی.
- آفاری، ژانت. (۱۳۷۹). *انقلاب مشروطه ایران*، ترجمه رضا رضایی، تهران: نشر بیستون.
- آقاجری، سید هاشم؛ احمدی رهبریان، حسین. (۱۳۹۸)، *کاربست نظریه انقلاب تدا اسکاچپول در مورد انقلاب مشروطه ایران*، دوره ۸، شماره ۱، شماره پیاپی ۱۵، ص ۱-۱. <https://doi.org/10.30465/sehs.2019.408217>
- بهبهانی، شهریار. (۱۳۸۷). *زندگی سیاسی و اجتماعی سید عبدالله بهبهانی از رهبران مشروطیت*، تهران: نشر امید فردا.
- پناهی، محمدحسین. (۱۳۸۵)، *اثر انقلاب اسلامی ایران در نظریه‌های وقوع انقلابات*، *پژوهش حقوق و سیاست*، سال ۸، شماره ۲۱، ص ۵۲-۵۳. https://qjpl.atu.ac.ir/article_2764.html
- پیروز، مجید. (۱۳۹۷)، *نقش نیروهای اجتماعی در انقلاب مشروطیت و حوادث پس‌از آن*، *فصلنامه سیاست*، شماره ۱۷، سال ۵، ص ۶۳-۴۳. <https://ensani.ir/file/download/article/1538480067-10070-17-3.pdf>
- جزنی، بیژن. (۱۳۴۱). *انقلاب مشروطه ایران: نیروها و هدف‌ها*، تهران: نشر کاینک.

- جوکار، حامد؛ نجفی، موسی. (۱۳۹۴)، تحلیل و مقایسه نهضت مشروطیت و انقلاب اسلامی با توجه به نظریه‌های جامعه‌شناسانه انقلاب، *مطالعات انقلاب اسلامی و دفاع مقدس*، دوره جدید، سال ۱، شماره ۱، ص ۴۹۳-۴۴۹. https://journals.ihu.ac.ir/article_200191.html
- خادمیان، طلیعه؛ ناطقی، فرجاد. (۱۳۹۲)، نقش بحران‌های اجتماعی در ماهیت دولت در دوران پس از صدور فرمان مشروطیت، *جامعه‌شناسی تاریخی*، دوره ۵، شماره ۲، ص ۱۱۹-۱۴۳. <https://www.sid.ir/paper/243036/fa>
- خالقی، احمد؛ بقایی، خرم. (۱۳۹۳)، نظریه جانسون و انقلاب مشروطه، *فصلنامه سیاست*، دوره ۴۴، شماره ۱، ص ۱۳۶-۱۱۹. <https://www.sid.ir/110498/fa>
- خلیلی، محسن. (۱۳۷۸). *پادشاه ناتوان و پیروزی انقلاب مشروطیت، نگاهی به شخصیت مظفرالدین شاه قاجار*، تهران: موسسه مطالعات تاریخ ایران.
- خوشحال، امیر؛ شایسته، فریدون. (۱۳۹۴)، تشریح دلایل وقوع نهضت مشروطه؛ اهداف آن و دلایل ناکامی آن در دهه‌های بعد، *مطالعات علوم اجتماعی ایران*، سال ۱۱، شماره ۴۳، ص ۸۴-۶۸. <https://ensani.ir/fa/article/407338>
- دولت‌آبادی، یحیی. (۱۳۶۲). *حیات یحیی*، تهران: فردوسی.
- رضاقلی، علی. (۱۳۷۷). *جامعه‌شناسی نخبه‌کشی (قائم‌مقام، امیرکبیر و مصدق)*، تهران: نشر نی.
- رضانژاد، حسین. (۱۳۹۴). نقش روزنامه‌های فارسی زبان استانبول در انقلاب مشروطه ایران، *تاریخ‌نامه خوارزمی*، شماره ۱۰، ص ۱۲۰-۹۹. <https://ensani.ir/fa/99-120>. [article/349947](https://ensani.ir/fa/99-120)
- رضایی، احمد؛ محسنی، سید مهدی. (۱۳۹۶)، عصر مشروطه و زمینه‌های سیاسی و اجتماعی تقابل اندیشه شریعتمداران و مشروطه‌خواه و مشروعه‌خواه، *فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی-فرهنگی*، دوره ۶، شماره ۱، ص ۴۶-۳۵. <http://journals.sabz.ac.ir/scds/article-1-373-fa.html>
- رضایی، امین. (۱۳۹۸)، اندیشه‌های روشنفکری در مطبوعات پس از انقلاب مشروطه و کودتای اسفند ۱۲۹۹، *تاریخ اندیشه*، سال ۲، شماره ۵، ص ۷۴-۶۱. <https://www.magiran.com/paper/2061771>
- رضوانی، محمد اسماعیل. (۱۳۶۲). *انقلاب مشروطیت ایران*، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- رهبری، مهدی. (۱۳۸۷). *مشروطه ناکام*، تهران: کویر.
- رهبری، مهدی. (۱۳۸۷)، *تأثیر سفرنامه‌ها، مسایل سیاسی و اجتماعی*، ص ۱۷۰.
- زاهد، سعید. (۱۳۸۱). *جنبش‌های اجتماعی معاصر ایران*، تهران: انتشارات سروش و کتاب طه.
- زندیه، دکتر حسن؛ احمدی رهبریان، حسین؛ طباطبایی، سید علی. (۱۳۹۵)، تقابل سیاسی روسیه و انگلیس در ایران از مشروطیت تا پایان جنگ اول جهانی (۱۳۹۶-۱۲۸۵ ه.ش)، *تاریخ (دانشگاه آزاد اسلامی واحد محلات)*، ص ۸۰-۵۵. https://jh.iauh.ac.ir/article_540115.html
- زیباکلام، صادق. (۱۳۷۷). *سنت و مدرنیته*، تهران: نشر روزنه.
- زیباکلام، صادق. (۱۳۷۷). *مهاجرت و مسافرت ایرانیان به‌قصد تحصیل، تجارت و سیاحت*، شماره ۲۷۷.

- سبزه‌ای، محمدتقی. (۱۳۹۰)، بررسی و تحلیل جامعه‌شناسی رابطه جامعه مدنی سنتی و انقلاب مشروطه در ایران، فصلنامه علوم اجتماعی، پیاپی ۵۲، ص ۲۰۷،
<https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/964590>
- سردارنیا، خلیل‌الله. (۱۳۹۳)، تحلیل جامعه‌شناختی نهادینه نشدن و ناکامی تحزب در ایران در سده اخیر (از ۵۸۲۱ ش/ ۵۲۸۲ ق و ۵۰۹۲ میلادی تاکنون)، پژوهش‌های تاریخی، سال ۶، شماره ۴ (پیاپی ۲۴)، ص ۴۳-۵۶. https://jhr.ui.ac.ir/article_16644.html
- سیف، احمد. (۱۳۸۰). *استبداد، مسئله مالکیت و انباشت سرمایه در ایران*، تهران: رسانش.
- شاه‌آبادی، حمیدرضا. (۱۳۹۶). *انقلاب مشروطه: پایان دوره قاجاریه*، تهران: افق.
- شریف کاشانی، محمدمهدی. (۱۳۶۲). *واقعات/اتفاقیه در روزگار*، تهران: نشر تاریخ ایران.
- شیرالی، فاطمه. (۱۳۸۴). *انجمن‌های تهران در عصر مشروطیت*، تهران: باران اندیشه.
- صالح جلالی، رضا. (۱۳۹۵)، انقلاب‌های ایرانی و ساختار قدرت سیاسی در ایران، رهاورد پژوهش‌های سیاسی، شماره ۳ و ۴، ص ۴۴ - ۳۵.
<https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1295929>
- صفری‌نژاد، حسین. (۱۳۹۰)، بررسی عوامل ظهور و افول انقلاب مشروطه در ایران، پژوهش در تاریخ، دوره ۲، شماره ۱، شماره پیاپی ۲، ص ۴۲-۲۱. https://journals.ut.ac.ir/article_70613.html
- طالبوف، میرزا عبدالرحیم. (۱۳۴۷). *مسالك المحسنين*، تهران: شرکت سهامی کتاب‌های جیبی.
- طباطبایی، سید جواد. (۱۳۸۶). *نظریه حکومت قانون در ایران*، تبریز: ستوده.
- عابدینی، مهدی؛ بابایی، حسن. (1396). *بررسی و نقد اندیشه‌های جامعه‌شناختی تاریخی ایران*، تهران: نشر جامعه‌شناسان.
- عاقلی، باقر. (۱۳۸۷). *روزشمار تاریخ ایران از مشروطه تا انقلاب اسلامی*، تهران: نشر نامک.
- علی صوفی، علیرضا؛ خسرو بیگی، هوشنگ؛ زندیه، حسن و دشتکی‌نیا، فرهاد. (۱۳۹۲). تأثیر مسجد در انقلاب مشروطیت ایران، *پژوهشنامه تاریخ اسلام*، سال ۳، شماره ۱۰، ص ۱۰۷-۱۳۰.
https://rahbordfarhangi.csr.ir/article_123255
- میرزا سالور، قهرمان؛ افشار، اخوین؛ ایرج؛ سالور، مسعود. (۱۳۷۴). *روزنامه خاطرات عین السلطنه*، به تصحیح مسعود سالور و ایرج افشار، تهران: اساطیر.
- عیوضی، محمدرحیم. (۱۳۸۶)، ابطال یا تحول در نظریه‌های انقلاب، *زمانه*، شماره ۶۵، ص ۱۱-۱۵.
<https://ensani.ir/fa/article/11062>
- فراستخواه، مقصود. (۱۳۸۸). *سراغازنو اندیشی معاصر*، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- فرهادی، احسان؛ کشاورز، عباس؛ مرشدی‌زاده، علی؛ نعیمی، عباس. (۱۳۹۲)، تحلیلی جامعه‌شناختی از منافع گروه‌های انقلابی در انقلاب مشروطه، *جستارهای سیاسی معاصر*، سال ۴، شماره ۱، ص ۶۳-۴۳.
https://politicalstudy.ihcs.ac.ir/article_947.html
- فوران، جان. (۱۳۹۰). *مقاومت شکننده: تاریخ تحولات اجتماعی ایران*، ترجمه احمد تدین، تهران: موسسه خدمات فرهنگی رسا.
- کاتوزیان، محمدعلی. (۱۳۸۴). *تضاد دولت و ملت*، ترجمه علیرضا طیب، تهران: نشر نی.

فصلنامه مدیریت دولتی تطبیقی | سال دوم | دوره ۲ | شماره ۲

کاظمی، حجت. (۱۳۹۷)، نوسازی نهادی در پادشاهی‌های سنتی و شکل‌گیری رژیم نئوپاتریمونیا: تجربه دولت پهلوی اول، فصلنامه سیاست، دوره ۴۸، شماره ۲، ص ۴۵۲-۴۳۳
10.22059/JPQ.2018.227346.1007014

کدی، نیکی. (۱۳۸۶). ریشه‌های انقلاب اسلامی، ترجمه عبدالرحیم گواهی، تهران: نشر علم.

کرمانی، ناظم الاسلام. (۱۳۴۶). تاریخ بیداری ایرانیان، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.

کسروی، احمد. (۱۳۱۹)، تاریخ مشروطه ایران، تهران: انتشارات امیرکبیر.

گراتنوسکی، آ. (۱۳۸۹). تاریخ ایران، تهران: نشر مروارید.

گل محمدی، احمد. (۱۳۸۷)، از تبیین تا ضد تبیین: چالش‌ها و تحول مفهوم بندی یک انقلاب، علوم اجتماعی، شماره ۴۲ و ۴۳، 1387.15.42.43.1.1.86 . 20.1001.1.17351162.43
گلدستون، جک. (۱۳۸۵). مطالعات نظری، تطبیق و تاریخ در باب انقلابها، ترجمه محمدتقی دل‌فروز، تهران: انتشارات کویر.

گلدستون، جک. (۲۰۰۱)، به سوی نسل چهارمی از نظریه‌های انقلابی، ترجمه احسان بدر کوهی، فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، دوره ۸، شماره ۲۷، ص ۱۳۹-۱۸۷.
https://sspp.iranjournals.ir/article_31966.html

گودرزی، حسین. (۱۳۸۵). گفتارهایی درباره انقلاب مشروطیت و هویت ملی، تهران: انتشارات تمدن ایرانی.

مارتین، ونسا. (۱۳۸۲). حوادث و رخدادها، ترجمه پیمان متین، تهران: امیرکبیر.

مجد، محمدقلی. (۱۳۸۷). قحطی بزرگ (1296-1298)، ترجمه محمد کریمی، تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی.

ملایی توانی، علیرضا. (۱۳۹۱). تبیین ریشه‌های اجتماعی اقتصادی انقلاب مشروطه؛ تحقیقات تاریخ اجتماعی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال ۲، شماره ۲، ص ۱۵۹ - ۱۳۹.
<https://ensani.ir/fa/article/313000>

ملک‌زاده، مهدی. (۱۳۵۸). تاریخ مشروطه، تهران: علمی.

میرزایی، جلال. (۱۳۹۵)، آیت‌الله میرزا محمدرضا مجتهد و نهضت مشروطه‌خواهی، مجله سیاست، شماره ۳۹، ص ۷۹۵-۷۷۹
10.22059/JPQ.2016.59183779-795

میلانی، عباس. (۱۳۸۲). تجدد و تجدد ستیزی در ایران، تهران: اختران.

نجفی، موسی؛ جوکار، حامد. (۱۳۹۴)، تحلیل و مقایسه نهضت مشروطیت و انقلاب اسلامی با توجه به نظریه‌های جامعه‌شناسانه انقلاب، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، دوره ۱، شماره ۱، ص ۱۳۶-۱۱۳
https://journals.ihu.ac.ir/article_200191.html

نیازی، محسن؛ عشایری، طاهّا. (۱۳۹۵). نزاع دسته‌جمعی در جوامع عشایری ایران، تهران: نشر سخنوران.
واتسن، گرانت. (۱۳۴۸). تاریخ ایران از ابتدای قرن ۱۹ تا ۱۸۵۸، ترجمه وحید مازندرانی تهران: امیرکبیر.
یزد خواستی، بهجت. (۱۳۸۸)، انقلاب مشروطه و نظریه‌های مارکسیستی، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۴۵، ص ۱۳۴-۱۵۸
20.1001.1.17351162.1388.16.45.5.8134-158

یزد خواستی، بهجت؛ اسماعیلی، علی. (۱۳۸۷)، آسیب‌شناسی جنبش مشروطیت (تحلیل تطبیقی مبانی فکری نهضت مشروطیت با انقلاب اسلامی)، پژوهشنامه انقلاب اسلامی، سال ۷، شماره ۱۵، ص ۱۶۶-۱۶۹ . <https://ensani.ir/fa/article/313882119>

یزدانی نسب، محمد؛ اسد نژاد، لیلا. (۱۳۹۶)، نقش نخبگان چندگانه در انقلاب مشروطه ایران، مجله تحلیل اجتماعی نظم و نابرابری اجتماعی، شماره ۷۱/۴، ص ۳۷-۷۰ https://jsa.sbu.ac.ir/article_99283.html

Ahady, A. (1991). *Afghanistan: state breakdown*, See Goldstone et al. pp. 162-93.

Aminzade, R. Goldstone, JA. McAdam, D. Perry, EJ. Sewell, W Jr. et al. (2001a). *Voice and Silence in Contentious Politics*. Cambridge, UK: Cambridge Univ. Press. In press.

Arjomand, SA. (1988). *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*, New York: Oxford Univ. Press.

Baker, KM. (1990). *Inventing the French Revolution*, Cambridge, UK: Cambridge Univ. Press.

Banac, I. (Ed.)(1992). *Eastern Europe in Revolution*. Ithaca, NY: Cornell Univ. Press.

Barkey, K. (1991). *Rebellious alliances: the state and peasant unrest in early seventeenth century France and the Ottoman Empire*, *Am. Sociol. Rev*, Vol. 56, Pp. 699-715. <https://www.academia.edu/25957994>

Barkey, K. (1994). *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization*, Ithaca, NY: Cornell Univ. Press.

Beissinger, M. (1998). *Nationalist violence and the state: political authority and contentious repertoires in the former USSR*, *Comp, Polit*, Vol. 30. Pp. 401-33. https://www.persee.fr/doc/rfsp_0035-2950_1998_num_48_6_395330

Boswell, T. (Ed.) (1989). *Revolution in the World- System*, New York: Greenwood.

Bunce, V. (1989).; *The Polish crisis of 1980-1981 and theories of revolution*, See Boswell, pp. 167-88.

Chirot, D. (Ed.) (1991). *The Crisis of Leninism and the Decline of the Left: the Revolutions of 1989*, Seattle: Univ. Wash. Press.

Colburn, FD. (1994). *The Vogue of Revolution in Poor Countries*, Princeton, NJ: Princeton Univ. Press.

Diamond, L. Plattner, M. (Eds.)(1993). *Capitalism, Socialism, and Democracy Revisited*, Baltimore, MD: Johns Hopkins Univ. Press.

Dix, R. (1984). *Why revolutions succeed and fail*, *Polity*, Vol. 16. Pp. 423-46. <https://doi.org/10.2307/201977>

Dunlop, JB. (1993); *The Rise of Russia and the fall of the Soviet Empire*, Princeton, NJ:

- Dunn, J. (1989); *Modern Revolutions: An Introduction to the Analysis of a Political Phenomenon*. Cambridge, UK: Cambridge Univ. Press, 2nd Ed.
- Eckstein, S. (Ed.) (1989b); *Power and Popular Protest: Latin American Social Movements*. Berkeley: Univ, Calif. Press.
- Eisenstadt, SN. (1992); Frameworks of the great revolutions: culture, social structure, history, and human agency, *Int. Soc. Sci. J*, Vol. 133, Pp. 385–401.
- Emirbayer, ME. & Goodwin, J. (1994); Network analysis, culture and the problem of agency, *m. J. Sociol*, Vol. 99. Pp. 1411–54.
- Emirbayer, ME. & Goodwin, J. (1996); Symbols, positions, objects: toward a new theory of revolutions and collective action, *Hist, Theory*, Vol. 35. Pp. 358–74.
- Farahi, f. (1990), *States & Urban – based Revolution: Iran & Nicaragua*. Urbana & Chicago: Univ. III. Press.
- Foran, J. & Goodwin, J. (1993); Revolutionary outcomes in Iran and Nicaragua: coalition fragmentation, war, and the limits of social transformation, *Theory Soc*. Vol. 22, Pp. 209–47.
- Foran, J. (1993b); Theories of revolution revisited: toward fourth generation? *Sociol. Theory*, Vol. 11, Pp. 1–20.
- Foran, J. (1995); Revolutionizing theory/revising revolution: state, culture, and society in recent works on revolution, See Keddie, pp. 112–35.
- Foran, J. (1997a); Discourses and social forces: the role of culture and cultural studies in understanding revolutions, See Foran, 1997c, pp. 203–226.
- Foran, J. (1997b), "The comparative-historical sociology of Third World social revolutions: why a few succeed, why most fail". See Foran. 1997c. pp. 227–267.
- Foran, J. (1992); A theory of Third World social revolutions: Iran, Nicaragua, and El Salvador compared, *Crit. Sociol*, Vol. 19, Pp. 3–27.
- Foran, J. (1993a); *Fragile Resistance: Social Transformation in Iran from 1500 to the Revolution*, Boulder, CO: Westview.
- Goldfarb, JC. (1992); *after the fall: the Pursuit of Democracy in Central Europe*, New York: Basic Books.
- Goldstone, JA. (1980); Theories of revolution: the third generation, *World Polit*, Vol. 32, Pp. 425–53.
- Goldstone, JA. (1994a); Revolution in modern dictatorships, See Goldstone, pp. 70–77.
- Goldstone, JA. (1998b); Social movements or revolutions? On the evolution and outcomes of collective action, In *Democracy and Contention*, ed. M Guigni, D McAdam, C Tilly. pp. 125–45. Boulder, CO: Rowman & Littlefield.
- Goldstone, JA. (1991); *Revolution and Rebellion in the Early Modern World*, Berkeley: Univ. Calif. Press.

- Goldstone, JA. (1998a); The Soviet Union: revolution and transformation, See Dogan & Higley, pp. 95–123.
- Goldstone, JA. Gurr, TR. Moshiri, F. (eds.)(1991); *Revolutions of the Late Twentieth Century*, Boulder, CO: Westview.
- Goodwin, J. (1994a); Toward a new sociology of revolutions, *Theory Soc. Vol. 23*. PP. 731–66.
- Goodwin, J. (1994b); Old regimes and revolutions in the Second and Third Worlds: a comparative perspective, *Soc. Sci, Hist. Vol. 18*. PP. 575–604.
- Goodwin, J. (2001); *No Other Way Out: States and Revolutionary Movements 1945–1991*, Cambridge, UK: Cambridge Univ. Press.
- Goodwin, J. (1989); Colonialism & revolution in Southeast Asia: a comparative analysis, see Boswell, pp. 59-78.
- Goodwin. J. & Skocpol. T. (1989); Explaining revolutions in the contemporary Third World, *Polit. Soc*, Vol. 17, PP. 489–507.
- Johnson, V. (1993); The structural causes of anticolonial revolutions in Africa, *Alternatives*, Vol. 18. Pp. 201–27.
- Katz, M. (1997); *Revolutions and Revolutionary Waves*, New York: St. Martin's.
- Keddie, N. (1981); *Roots of Revolution: An Interpretive History of Modern Iran*, New Haven, CT: Yale Univ. Press.
- Kim, Q-Y. (Ed.)(1991); *Revolutions in the Third World*, Leiden, the Netherlands: Brill Kimmel MS. 1990 Revolution: A Sociological Interpretation, Cambridge, UK: Polity.
- Kim, Q-Y. (1996); From protest to change of regime: the 4–19 Revolt and the fall of the Rhee regime in South Korea, *Soc. Forces*, Vol. 74, Pp. 1179.
- Lupher, M. (1996); *Power Restructuring in China and Russia*, Boulder, CO: Westview.
- McAdam, D. Tarrow, S. Tilly, C. (1997); Toward a comparative perspective on social movements and revolution, See Lichbach & Zuckerman, 1997, pp.
- McClintock, C. (1998); *Revolutionary Movements in Latin America: El Salvador's FMLN and Peru's Shining Path*, Washington, DC: US Inst. Peace.
- McDaniel, T. (1991); *Autocracy, Modernization, and Revolution in Russia and Iran*, Princeton, NJ: Princeton Univ. Press.
- Midlarsky, MI. & Roberts, K. (1991); Class, state, and revolution in Central America: Nicaragua and El Salvador compared, *J. Confl, Resolut*, Vol. 29, Pp. 489–509.
- Moaddel, M. (1993); *Class, Politics, and Ideology in the Iranian Revolution*, New York: Columbia Univ. Press.
- Moghadam, VM. (1989); Populist revolution and the Islamic states in Iran, See Boswell, pp. 147–63.
- Neil J. Smelser, (1995) *Problematics of Sociology*, The Georg Simmel Lectures.

- Oberschall, A. & Kim, H-J. (1996); Identity and action. *Mobilization*. Vol. 1. Pp. 63–86.
- Paige, JM. (1997); *Coffee and Power: Revolution and the Rise of Democracy in Central America*, Cambridge, MA: Harvard Univ. Press.
- Parsa, M. (1989); *The Social Origins of the Iranian Revolution*, New Brunswick, NJ: Rutgers Univ. Press.
- Parsa, M. (2000), *States, Ideologies, and Social Revolutions: A Comparative Analysis of Iran, Nicaragua, and the Philippines*, Cambridge, UK: Cambridge Univ. Press.
- Rule, J. (1988); *Theories of Civil Violence*, Berkeley: Univ. Calif. Press.
- Rule, J. (1989); Rationality and non-rationality in militant collective action, *Sociol, Theory*, Vol. 7, pp. 145–60.
- Selbin, E. (1993); *Modern Latin American Revolutions*, Boulder, CO: Westview.
- Selbin, E. (1997); Revolution in the real world: bringing agency back in, See Foran, 1997c, pp. 123–36.
- Sewell, WJr. (1985); Ideologies and social revolutions: reflections on the French case, *J. Mod, Hist*, Vol. 57, Pp. 57–85.
- Shugart, MS. (1989); Patterns of revolution, *Theory Soc*, Vol. 18, Pp. 249–71.
- Skocpol, T. (1982); Rentier state and Shi'a Islam in the Iranian Revolution, *Theory Soc*, Vol. 11, Pp. 265–303.
- Smelser, Neil J. (1995); Problematics of Sociology, The Georg Simmel Lectures.
- Sohrabi, J. (1995); Historicizing revolutions: constitutional revolutions in the Ottoman Empire, Iran, and Russia 1905–1908, *Am. J. Sociol*. Vol. 100. Pp. 1383–447.
- Tarrow, S. (1998); *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*, Cambridge, UK: Cambridge Univ, Press, 2nd Ed.
- Taylor, stan. (1984). *Social Science and Revolutions*. New York: St. Martin.
- Tilly, C. (1993); *European Revolutions 1492– 1992*, Oxford: Blackwell.
- Urban, M. Igrunov, V. Mitrokhin, S. (1997); *The Rebirth of Politics in Russia*. Cambridge, UK: Cambridge Univ. Press.
- Wickham-Crowley, T. (1992); *Guerrillas and Revolution in Latin America*, Princeton, NJ: Princeton Univ. Press.